

Handreiking
schoolexamen
maatschappijweten-
schappen havo/vwo

Behorend bij de pilot examenprogramma's

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Handreiking schoolexamen maatschappijwetenschappen havo/vwo

Behorend bij de pilot examenprogramma's

April 2011

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2011 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteur: Lieke Meijs

In samenwerking met: Nicolette Beijck, Bjorn Klinkenberg, Han Noordink, Rob van Otterdijk, Paul Simons, Eric Welp, Petra Willems, Marco Veldman

In opdracht van: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag

Informatie

SLO

Afdeling: Tweede Fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 661

Internet: www.slo.nl

E-mail: tweedefase@slo.nl

AN: 3.5673.414

Inhoud

Voorwoord	5
1. Het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen	7
1.1 Achtergrond en doelstelling van het nieuwe programma maatschappijwetenschappen	8
1.2 De concept-contextbenadering	10
1.3 De wisselwerking tussen concepten en contexten	13
2. Het centrale examen en het schoolexamen	15
2.1 De eindtermen voor het schoolexamen havo	16
2.2 De eindtermen voor het schoolexamen vwo	24
3. Programma van toetsing en afsluiting (PTA)	33
4. Afstemming met andere vakken	37
4.1 Samenhang tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen	37
4.2 Samenhang tussen maatschappijwetenschappen en geschiedenis	37
4.3 Samenhang met wiskunde	38
Literatuur	41
Bijlage 1 Werkversie examen-programma maatschappijwetenschappen havo	43
Bijlage 2 Werkversie examen-programma maatschappijwetenschappen vwo	47
Bijlage 3 Overzicht van hoofdconcepten en kernconcepten bij maatschappijwetenschappen	51
Bijlage 4 Beheersingsniveaus	53

Voorwoord

De handreiking voor het schoolexamen, in de vorm van een werkdocument dat voor u ligt, hoort bij de vernieuwing van het vak maatschappijwetenschappen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs. Deze handreiking kan worden gebruikt om de schooleigen keuzes vorm te geven. Er is gekozen voor de vorm van een werkdocument omdat de pilot maatschappijwetenschappen nog moet starten in augustus 2011 en pas na evaluatie van deze pilot het examenprogramma wettelijk vastgesteld wordt.

De gedachte achter het schoolexamen is vormgegeven in de ministeriële nota 'Ruimte laten en keuzes bieden in de tweede fase havo en vwo' (2003), waarvan de leidende gedachte is dat scholen meer vrijheid en keuzemogelijkheden moeten krijgen voor de invulling van hun onderwijs in de tweede fase. Dit betekent dat er (a) minder voorgeschreven eindtermen zijn en (b) dat deze minder gedetailleerd zijn dan voorheen het geval was. Ook zijn alle vormvoorschriften voor het schoolexamen geschrapt. Docenten zijn nu, binnen de wettelijke kaders, vrij hun schoolexamens naar eigen inzicht in te richten.

Deze handreiking opent met een beschrijving van de uitgangspunten en keuzes die gemaakt zijn ten aanzien van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen voor havo en voor vwo en beschrijft de veranderingen ten opzichte van het nu nog vigerende examenprogramma. Daarin wordt ingegaan op het werken vanuit de *concept-contextbenadering* en op de differentiatie tussen havo en vwo, die ten grondslag ligt aan het examenprogramma maatschappijwetenschappen.

Vervolgens worden de onderdelen voor het schoolexamen uitgelegd en toegelicht. Tevens wordt ingegaan op het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) en toetsing van de schoolexamenonderdelen.

We hopen dat deze handreiking de weg naar de scholen zal vinden, in de eerste plaats naar de pilotscholen die in augustus 2011 een begin maken met het vormgeven van het schoolexamen op basis van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen.

Lieke Meijs
Projectleider SLO

1. Het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen

Vanaf de invoering van de vernieuwde tweede fase van havo en vwo, eind jaren negentig van de vorige eeuw, bestaat er een sterke behoefte bij docenten, vakdidactici en andere betrokkenen aan een nieuw examenprogramma voor het vak maatschappijleer in het profieldeel van het onderwijsprogramma. Het bestaande programma is in meerdere opzichten verouderd, zo is de algemene opvatting. De wens tot vernieuwing is door het ministerie van OCW in 2005 overgenomen met het instellen van een commissie die de opdracht kreeg een voorstel te doen voor een nieuw examenprogramma voor het vak maatschappijwetenschappen (zoals het vak per 1 augustus 2007 is gaat heten).

De commissie maatschappijwetenschappen, onder voorzitterschap van Prof. Dr. Paul Schnabel is in september 2005 gestart met de werkzaamheden en heeft in april 2007 het Advies 'Het vak maatschappijwetenschappen. Voorstel examenprogramma' opgeleverd. In dit rapport wordt het onderscheid verwoord tussen enerzijds vakken als aardrijkskunde, geschiedenis en economie en anderzijds het vak maatschappijwetenschappen: maatschappijwetenschappen richt zich op de verhoudingen tussen mensen en structuren en processen van de samenleving en van het samenleven. Tevens onderscheidt het vak zich van het verplichte vak maatschappijleer: bij maatschappijwetenschappen ligt de nadruk op de wetenschap en de empirie en bij het vak maatschappijleer op burgerschapsvorming.

De keuze die de commissie maatschappijwetenschappen maakte, kreeg veel steun in het veld. Door sociologie en politicologie als basis te nemen, is helder welke wetenschappen de meeste bijdragen zullen leveren aan de ontwikkeling van het vak en van de inhoud van het programma. En met de keuze voor de concept-contextbenadering ligt er een hanteerbaar kader in de vorm van een gemeenschappelijke basisstructuur van kernconcepten voor de leerlingen. Ook het bestuur van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) stelde 'dat het rapport positief ontvangen is door maatschappijleerdocenten en dat de uitgangspunten en de concepten die de commissie gekozen heeft konden rekenen op brede steun'¹. De NVLM adviseerde de staatssecretaris mevr. J.M. van Bijsterveldt 'om op korte termijn een vervolgc commissie in te stellen die op basis van de uitgewerkte adviezen tot een uitgewerkt examenprogramma kan komen'.

Per 1 september 2008 installeerde de staatssecretaris de vervolgc commissie Maatschappijwetenschappen, wederom onder voorzitterschap van Prof. Dr. Paul Schnabel. In september 2009 lag het uitgewerkte programma er, met tevens een voorstel voor de verdeling van de domeinen over het centraal examen en het schoolexamen.

Toen duidelijk werd dat er voldoende draagvlak was voor dit nieuwe programma nam het ministerie het besluit tot de uitvoering van een pilot waarbij SLO de regierol kreeg. Per 1 augustus 2011 gaan 14 pilotscholen het nieuwe examenprogramma havo en vwo beproeven op uitvoerbaarheid, organiseerbaarheid en toetsbaarheid. In augustus 2014 zal de eindevaluatie van de pilot worden opgesteld. Het ministerie is voornemens in 2016 het nieuwe examenprogramma landelijk in te voeren (in het vierde leerjaar havo en het vierde leerjaar vwo).

¹ Brief van de NVLM aan de staatssecretaris van OCW, mevr. Van Bijsterveldt, d.d. 10 januari 2008, betreffende Advies over het vak Maatschappijwetenschappen, kenmerk VO/OK/07/26153

1.1 Achtergrond en doelstelling van het nieuwe programma maatschappijwetenschappen

In beide maatschappijprofielen Economie en Maatschappij en Cultuur en Maatschappij kunnen scholen het profielkeuzevak maatschappijwetenschappen aanbieden met een omvang van 440 studielasturen voor vwo en 320 voor havo.

De maatschappijprofielen in de tweede fase bereiden leerlingen voor op een breed scala aan alfa- en gammastudies aan universiteiten en hogescholen, variërend van economie en rechten tot sociologie en psychologie, taalstudies, geschiedenis en kunstbeoefening. Het keuzevak maatschappijwetenschappen is voor geen van deze opleidingen een verplichte toelatingseis. Wel zal het vak maatschappijwetenschappen de verbinding tussen voortgezet onderwijs en hoger onderwijs makkelijker maken door leerlingen al vroeg een beeld te geven van de vraagstellingen, methoden en theorieën die typerend zijn voor de verschillende maatschappijwetenschappen.

Maatschappijwetenschappen is geen sociologie in zakformaat maar het programma zal meer het karakter van een sociale en politieke kaart aannemen, met daarachter liggende structuren en processen die de samenleving en het menselijk samenleven constitueren.

De maatschappijwetenschappen zijn empirische wetenschappen. Ze beschikken over een inmiddels uitgebreid arsenaal aan methoden en technieken van onderzoek. In het vak maatschappijwetenschappen heeft de kennismaking met de methoden en technieken van het maatschappijwetenschappelijk onderzoek vooral de functie om begrijpend en kritisch kennis te kunnen nemen van verslagen van onderzoek en op statistische bewerking gebaseerde uitspraken over samenhang tussen verschijnselen.

Als gereedschap om de structuren en processen van de samenleving en het samenleven te begrijpen kozen beide commissies voor de concept-contextbenadering en niet langer voor de vakspecifieke benaderingswijze van invalshoeken. Hoofdrede is de inperking tot een samenhangende set van 23 kernconcepten (zie bijlage 3) die onderling samenhang vertonen en die de bijdragen vanuit de sociologie en de politicologie inzichtelijk maken.

De tot nu toe gehanteerde benaderingswijzen bestonden uit de politiek-juridische, sociaal-economische, sociaal-culturele en veranderings- en vergelijkende benaderingswijze, met een daarbij behorende set van wel 100 basisbegrippen.

Door de omvang en complexiteit van de benaderingswijzen lukte het niet deze tot een instrument te maken dat door leerlingen toegepast kan worden op alle thema's en casussen die horen bij het vak. Het analyseren van maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen met gebruikmaking van de benaderingswijzen komt ook in het centraal examen maar mondjesmaat aan bod. In de vragen gaat het vooral om het inzicht in de benaderingswijzen zelf en minder om het inzetten van de benaderingswijzen als instrument om maatschappelijke verschijnselen te analyseren.

Een voorbeeld uit het havo examen maatschappijwetenschappen 2010 opgave 24:

Om het maatschappelijke probleem van de jeugdcriminaliteit te analyseren, kun je gebruikmaken van de benaderingswijzen van maatschappijwetenschappen, waaronder de sociaal-culturele benaderingswijze.

Formuleer bij de sociaal-culturele benaderingswijze een vraag die betrekking heeft op tekst 7.

Vermeld bij deze vraag een bijpassend gegeven of citaat uit de tekst.

In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op de keuze voor de concept-contextbenadering en op de selectie van concepten en contexten.

De vervolgc commissie kreeg naast het verder uitwerken van de domeinen van het examenprogramma ook de opdracht het *onderscheid tussen havo en vwo* aan te scherpen en te concretiseren in de afzonderlijke examenprogramma's havo en vwo. Op drie hoofdpunten heeft de vervolgc commissie getracht deze verschillen aan te scherpen. De domeinen van het centraal examen zijn hetzelfde voor havo en voor vwo maar de contexten verschillen. Voor vwo zijn meer theoretische contexten gekozen en complexe maatschappelijke verschijnselen, bijvoorbeeld de wording van de westerse moderne samenleving, voor havo meer toepassingsgerichte contexten, ontleend aan de leefwereld en de maatschappij, die ook minder complex zijn, bijvoorbeeld Samenlevingsvormen.

Het tweede verschilpunt zit in het beheersingsniveau van de domeinen. Havo-leerlingen moeten de kernconcepten van maatschappijwetenschappen kunnen toepassen in gegeven contexten, vwo-leerlingen ook in zelfgekozen contexten (zelf bronnen verzamelen, waar bepaalde kernconcepten op toe te passen zijn). Van vwo-leerlingen wordt een hoger beheersingsniveau verwacht (niveau 4 zie bijlage 4) als het gaat om het zelfstandig kunnen toepassen van de kernconcepten.

En uiteraard -als derde verschilpunt- is het examenprogramma voor vwo omvangrijker dan voor havo: één domein meer in het schoolexamen en het Domein A3, Onderzoeksvaardigheden is op vwo uitgebreider dan op havo.

De vervolgc commissie kreeg tevens het verzoek van de staatssecretaris om niet langer uit te gaan van wisselende examenonderwerpen, omdat - zo formuleerde zij dat aan de vervolgc commissie- 'een dergelijk systeem de vergelijkbaarheid van de examens van jaar tot jaar verstoort, het bezwaarlijk is in verband met de leermiddelenvoorziening en het tot een onnodig grote belasting leidt van allen die bij de examens betrokken zijn'², maar vaste domeinen te kiezen.

De vervolgc commissie koos aanvankelijk voor vier vaste domeinen voor het centraal examen, voor vwo en havo:

Domein B *Vorming: cultuur en socialisatie.*

Domein C *Verhouding: sociale verschillen.*

Domein D *Binding: staat en samenleving.*

Domein E *Verandering: maatschappelijke ontwikkelingen.*

Onder een domein verstaat de vervolgc commissie het brede gebied waarop één van de vier hoofdconcepten toegepast kan worden. Op het gebied van Cultuur en socialisatie is dat het hoofdconcept vorming, op het gebied van Sociale verschillen is dat verhouding, op het gebied van Staat en samenleving is dat binding en als laatste op het gebied van maatschappelijke ontwikkelingen is dat verandering.

In het huidige examenprogramma zien deze domeinen er heel anders uit, ze bevatten de thema's: domein B Politieke besluitvorming, domein C Massamedia et cetera. Door de keuze voor de concept-contextbenadering zijn niet de thema's maar de concepten centraal komen staan. Voor leerlingen is een concretiseringslag nodig: dat zijn de contexten. Zo leren havo-leerlingen in het domein *Cultuur en socialisatie* het hoofdconcept *vorming* aan de hand van de context Samenlevingsvormen; vwo-leerlingen leren hetzelfde hoofdconcept maar dan aan de hand van de context Religie.

² Brief van de staatssecretaris mevr. Van Bijsterveldt, aan SLO, kenmerk VO/OK/51317, onderwerp vervolgc commissie maatschappijwetenschappen.

Domein B	Hoofdconcept	Havo-context	Vwo-context
Cultuur en socialisatie	Vorming	Samenlevingsvormen	Religie

Het ministerie vond vier domeinen te veel voor het centraal examen. Daarom is één van de vier domeinen verplaatst van het centraal examen naar het schoolexamen. Bij vwo werd het domein B verplaatst naar het schoolexamen, bij havo domein E.

Voor het schoolexamen maakte de vervolgc commissie de keuze voor de actualiteit. De vier hoofdconcepten moeten leerlingen kunnen toepassen op actuele situaties: in domein G zijn dat actuele verkiezingen. Leerlingen leren over politieke en sociale participatie, het belang van verkiezingen en de verschillen bijvoorbeeld tussen de verkiezingen in de VS en Nederland en concrete kwesties die spelen bij actuele verkiezingen. In domein F kiest de docent of de leerling een actualiteit. Dit kan een actualiteit zijn die betrekking heeft op een van de andere domeinen (zie bijlage 1 en 2), maar ook een heel ander onderwerp betreft. Voor het havo-programma kan gekozen worden uit ofwel domein G ofwel domein F, voor het vwo-programma gelden beide domeinen.

1.2 De concept-contextbenadering

De eerste commissie maatschappijwetenschappen koos voor de concept-contextbenadering, in navolging van de vernieuwingscommissies natuurkunde, scheikunde, biologie, NLT en economie, omdat deze benaderingswijze structuur en ordening biedt bij de inrichting van een nieuw examenprogramma en mogelijkheden biedt om overladenheid en versnippering te verminderen.

In de nadere uitwerking van de concept-contextbenadering bij maatschappijwetenschappen werd duidelijk dat deze verschilt van die bij de bètavakken en bij economie.

Maatschappijwetenschappen is altijd een context-vak geweest in de zin dat de maatschappelijke werkelijkheid zelf de context is waarin leerlingen kennis en inzicht verwerven. In de keuze voor de concept-contextbenadering wordt getracht de concepten centraler te stellen, deze in aantal te beperken en om deze te leren toepassen op allerlei contexten. Daarbij is de keuze gemaakt om -in tegenstelling tot andere vakken- wel een aantal contexten voor te schrijven en die mede object van het examenprogramma te maken. Daarmee worden bij het vak maatschappijwetenschappen de contexten zowel doel (iets te weten komen over bijvoorbeeld samenlevingsvormen) als middel (aan de hand van samenlevingsvormen het concept vorming leren). Naast de voorgeschreven contexten kunnen docenten ook de keuze maken voor andere contexten in het schoolexamen.

De bètavakken zijn meer als concept-vakken te typeren, die met de keuze voor de concept-contextbenadering zoeken naar betekenisvol onderwijs, waarbij de contexten de bruggen zijn tussen de werkelijkheid en de concepten. Bij de vernieuwing van het vak economie is zowel gezocht naar een beperkt aantal centrale concepten als ook naar contexten, zij het dat deze steeds kunnen wisselen.

De gemeenschappelijke basisstructuur van het programma dat geordend wordt vanuit een concept-contextbenadering bestaat uit een kader van concepten. Deze 'body of knowledge' heeft een min of meer continu karakter en is minder aan verandering onderhevig dan de contexten.

Concepten zijn de basis- of grondbegrippen van het vak. Leerlingen leren deze concepten toe te passen op verschillende contexten, waardoor ze tot gereedschap worden om de werkelijkheid te analyseren. Dat gebeurt op de eerste plaats aan de hand van de

voorgeschreven context voor het centraal examen maar ook aan de hand van andere contexten. Concepten brengen voor de leerlingen verbanden aan tussen de verschillende contexten.

Er is gekozen voor een driedeling in concepten.

Allereerst de vier **hoofdconcepten** (vorming, verhouding, binding en verandering), die ieder het vertrekpunt vormen van een inhoudelijk domein. Ieder hoofdconcept is nader uitgewerkt in sociologische en politicologische **kernconcepten**. De hoofd- en kernconcepten zijn voor havo en vwo hetzelfde. Verschil ontstaat bij de derde categorie de **contextspecifieke concepten**. Dat zijn begrippen die leerlingen nodig hebben om de specifieke aard van de context te kunnen begrijpen en omdat de contexten verschillen op vwo en havo zijn er ook andere contextspecifieke concepten.

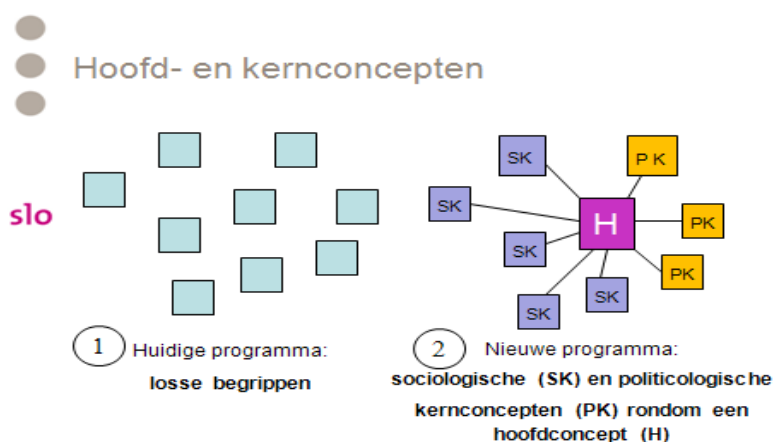
Een voorbeeld van de drie soorten concepten die voorkomen bij het domein cultuur en socialisatie in het havo programma.

Domein B	Cultuur en socialisatie
hoofdconcept	vorming
sociologische kernconcepten	socialisatie, identiteit, cultuur, sociale cohesie, groepsvorming, modernisering, individualisering, institutionalisering
politicologische kernconcepten	politieke socialisatie, ideologie, democratisering, politieke instituties
contextspecifieke concepten voor havo (domein B samenlevingsvormen)	sociale contrôle, emancipatie, nature/nuture, socialiserende instituties, informalisering

Het volledige overzicht van de hoofd- en kernconcepten is te vinden in bijlage 3.

Een belangrijk uitgangspunt bij de gekozen hoofd- en kernconcepten is dat er onderling verband aan te brengen is tussen de hoofd- en kernconcepten.

In de volgende figuur³ is dat gevisualiseerd:

³ In navolging van de visualisaties bij de bètavakken, L. Bruning (2010)

Was er in het huidige programma nog sprake van min of meer losse begrippen, in het nieuwe programma is sprake van een ordening van sociologische en van politicologische kernconcepten rondom een hoofdconcept.

Contexten zijn concrete maatschappelijke thema's, problematieken en processen, die leerlingen zicht bieden op de werkelijkheid en waar de concepten op toegepast kunnen worden. Omdat de contexten van maatschappijwetenschappen een eindeloze reeks van maatschappelijke thema's vormen, kwam de vervolgcommissie tot een aantal criteria (Schnabel, 2009) waaraan de contexten moeten voldoen:

- Contexten slaan bruggen tussen werkelijkheid en concepten.
- Contexten leggen verbanden tussen concepten.
- Contexten bieden een mogelijkheid om een deel van de maatschappelijke werkelijkheid te analyseren.
- Contexten moeten voldoende actuele leerstof bieden om te kunnen analyseren.
- Contexten bieden mogelijkheden om zowel sociologische als politicologische kernconcepten te verhelderen.
- Contexten lenen zich om de tijd- en plaatsdimensie te analyseren.
- Contexten moeten praktisch hanteerbaar zijn en concrete handreikingen bieden.

Contexten zijn te herleiden tot een aantal categorieën:

1. Actuele gebeurtenis (domein G en domein F).
2. Instituties (samenlevingsvormen, kiesstelsel).
3. Beleidsterreinen (integratiebeleid, veiligheidsbeleid).
4. Algemene maatschappelijke verschijnselen (consumptiemaatschappij, populisme).
5. Maatschappelijke veranderingsprocessen (het ontstaan van de moderne westerse samenleving, globalisering van de maatschappij en politiek, multiculturele samenleving).

De categorieën kunnen beschouwd worden als oplopend van concreet naar abstract, waarbij de categorieën 4 en 5 mogelijk meer geschikt zijn voor het vwo-examenprogramma, omdat leerlingen daarbij meer over een helicopterview moeten beschikken waarmee naar de samenleving gekeken wordt en meer theorieën moeten beheersen die gaan over de kernconcepten.

Het feit dat in het nieuwe examenprogramma concepten moeten kunnen worden toegepast op de contexten levert een andere invulling van de eindtermen op. Daarin zijn zoveel mogelijk al verbanden gelegd met de concepten.

Een voorbeeld.

Eindterm 8 uit het havo programma:

De kandidaat kan aangeven in welke vormen ongelijkheid zich kan manifesteren. En kan tevens de sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving en de spanningen en conflicten die daarmee samenhangen verklaren.

Dit heeft tevens gevolgen voor de vragen die gesteld gaan worden op een schoolexamen en de opgaven voor het centraal examen. Er zal meer nadruk komen te liggen op de hogere denkvaardigheid van het analyseren en er zullen meer vragen gaan over het conceptueel kader, over de 23 kernconcepten en de verbanden ertussen.

Belangrijk verschil tussen het centraal examen en het schoolexamen is dat de contexten voor het centraal examen voorgeschreven zijn en die voor het schoolexamen in veel mindere mate. Vooral de domeinen F en G over de actualiteit zijn in te vullen door de docent.

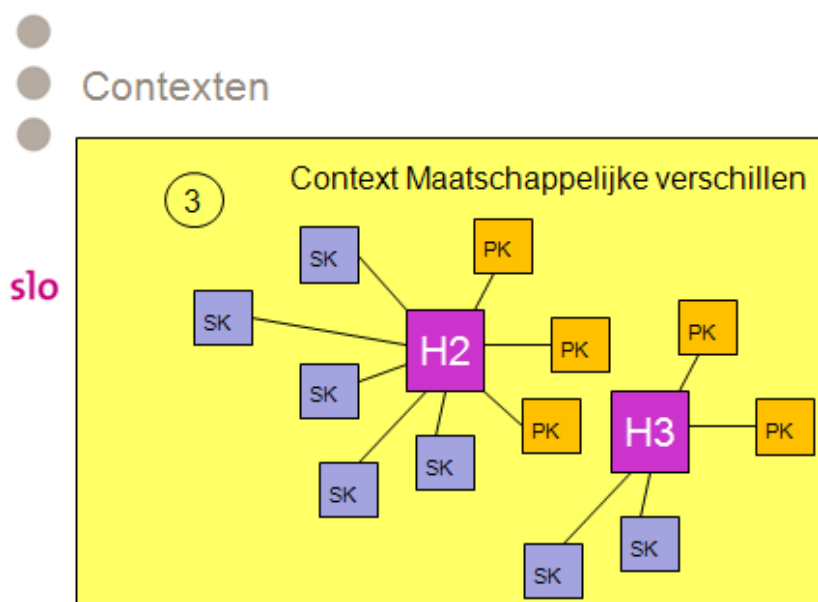
1.3 De wisselwerking tussen concepten en contexten

Hoe de wisselwerking tussen de concepten en contexten gestalte krijgt bij het vak maatschappijwetenschappen is onderwerp van gesprek in kringen van materiaalontwikkelaars, syllabuscommissie, vakdidactici en andere betrokkenen. Vanuit de traditie van het vak is men gewend te starten bij de context, bij het object van het vak namelijk een bepaald maatschappelijk verschijnsel. Met behulp van de kernconcepten worden leerlingen geleerd daar vragen over te stellen. In het bovengenoemd voorbeeld (eindterm 8) leren leerlingen over de context maatschappelijke verschillen 'in welke hoedanigheid deze verschillen voorkomen'. En tevens leren ze verklaringen te geven met behulp van het kernconcept conflicten, waarom die verschillen leiden tot spanningen in de samenleving, bijvoorbeeld in geval van positieve discriminatie bij het toewijzen van een baan.

In het traject van de pilot wordt ook in de pilotmaterialen verkend of niet eerst begonnen moet worden met de uitleg en het inzicht in een bepaald kernconcept, om het daarna toe te passen op een relatief eenvoudige context. En dan pas later leren leerlingen het kernconcept toepassen op de voorgeschreven context, waarbij ze ook achtergrondinformatie over die context zelf leren. Omdat deze kwestie tevens de didactiek van de concept-contextbenadering betreft zullen hier hoofdzakelijk de pilotdocenten zelf een keuze in maken.

Wel zal in de syllabus van het College voor Examens (CvE) een uitwerking opgenomen worden van de verbanden die er te leggen zijn dus de verschillende hoofdconcepten en bijbehorende kernconcepten (delen ervan zijn opgenomen bij de suggesties voor uitwerkingen van Domein E (havo) en domein B (vwo)). Bij ieder domein is één van de vier hoofdconcepten het vertrekpunt, met een aantal kernconcepten, dat daar bijhoort, maar tegelijkertijd is ook een verband te leggen met een van de andere hoofdconcepten en bijna altijd met het hoofdconcept verandering.

In de volgende figuur wordt dat gevisualiseerd.

Hoofdconcept 2 is verhouding met de daarbijbehorende kernconcepten sociale ongelijkheid, macht/gezag en conflict en samenwerking. Maar vanuit het hoofdconcept 3 verandering vormen kernconcepten als globalisering en modernisering ook belangrijk gereedschap ter verklaring van de ontwikkelingen in deze.

2. Het centrale examen en het schoolexamen

In het schoolexamen *moeten* in elk geval die domeinen worden getoetst die geen onderdeel uitmaken van de centrale examenstof. Men *mag* domeinen toetsen die onderdeel uitmaken van de centrale examenstof (zie daarvoor de CvE syllabus) en *mag* als school eigen onderdelen toevoegen die per kandidaat *kunnen* verschillen.

De stof voor het centraal examen staat beschreven in de syllabus van het College voor Examens (60% van de totale stof). De stof voor het schoolexamen (40% van de totale stof) moet in ieder geval de volgende elementen bevatten:

Voor havo

Domein E Verandering: maatschappelijke ontwikkelingen (context: Media)	20 %
Domein F Analyse van een sociale actualiteit of Domein G Analyse van een politieke actualiteit	20 %
In combinatie met Domein A	
	Totaal 40 % van de studielasturen

Indien het bevoegd gezag ervoor kiest kunnen ook domeinen of subdomeinen opgenomen worden waarop het centraal examen betrekking heeft.

Voor vwo

Domein B Vorming: cultuur en socialisatie (context: Religie)	20 %
Domein F Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit	10 %
Domein G Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit	10 %
In combinatie met Domein A	
	Totaal 40 % van de studielasturen

Indien het bevoegd gezag ervoor kiest kunnen ook domeinen of subdomeinen opgenomen worden waarop het centraal examen betrekking heeft.

Kwaliteit schoolexamens

Al enkele jaren staat de kwaliteit van het schoolexamen in de belangstelling en dan vooral het verschil in het gemiddeld cijfer dat leerlingen halen voor het schoolexamen en het gemiddeld cijfer voor het centraal examen. Is dit verschil meer dan 0.5 dan spreekt de Inspectie van Onderwijs over een groot verschil.

In het algemeen krijgen leerlingen voor hun schoolexamens hogere cijfers dan voor de centraal examens al zijn er verschillen tussen vakken. Gemiddeld is dat verschil is op vwo veel groter dan op havo. In 2009 was het op vwo 0.40 (in 2008 0.43) en op havo 0.15 (in 2008 0.10).

Bekeken is door de Inspectie voor hoeveel vestigingen dit verschil hoger was dan 0.5.

Voor vwo was dat in 33.4% van de vestigingen het geval (in 2008 39.5%), voor havo 6.5% (was 3%).

Op de website www.schoolexamensvo.nl is achtergrondinformatie te vinden over:

- criteria waar goede schoolexamens aan moeten voldoen;
- validiteit, betrouwbaarheid en specificiteit;
- de koppeling van toetsvormen aan doelen;
- een checklist maatschappijleer ter monitoring van het eigen toetsbeleid.

2.1 De eindtermen voor het schoolexamen havo

De vervolgcommissie maatschappijwetenschappen heeft bij het opstellen en uitwerken van de eindtermen van het examenprogramma eerst een uitgebreide domeinverkenning gemaakt om tot een globale omschrijving van de eindtermen te kunnen komen (zie bijlage 1 en 2).

Deze uitwerking vormt de basis voor de syllabus, immers daarin wordt nauwkeurig aangegeven wat de leerlingen moeten kennen en kunnen ten aanzien van de drie centrale domeinen die in het centrale examen getoetst worden.

Voor het schoolexamen staat het de docent vrij om met een eigen invulling te komen van de schoolexamendomeinen.

Ter suggestie zijn hieronder de uitwerkingen opgenomen van Domein A en E, zoals geformuleerd door de vervolgcommissie maatschappijwetenschappen.

Domein A Vaardigheden havo

Subdomein A1 Informatievaardigheden

De kandidaat kan:

1.1 Benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet digitale bronnen.

Daarbij kan hij:

- de aard van de informatiebronnen onderscheiden;
- betrouwbaarheid van de informatiebronnen toelichten;
- feiten van meningen onderscheiden;
- aanvullende informatie verzamelen door middel van interview, enquête of observatie;
- op correcte wijze de bronvermelding uitvoeren.

1.2 Informatie verwerken en conclusies trekken.

Daarbij kan hij:

- kernconcepten van maatschappijwetenschappen herkennen in gegeven informatiebronnen;
- de objectiviteit van de informatiebronnen vaststellen door meerdere bronnen met elkaar te vergelijken;
- elementaire statistische informatie interpreteren;
- een beredeneerd standpunt innemen en dit standpunt relateren aan verworven informatie.

1.3 De resultaten van een leeractiviteit overdragen naar anderen.

Daarbij kan hij:

- een gestructureerde zakelijke tekst schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie;
- rekening houden met doel, doelgroep en randvoorwaarden.

Subdomein A 2 Concept-contextbenadering

De kandidaat kan:

2.1 De sociologische kernconcepten (sociale cohesie, instituties, groepsvorming, cultuur, socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale gelijkheid/ ongelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering), die gerelateerd zijn aan de hoofdconcepten, uitleggen, herkennen en toepassen op gegeven contexten.

Daarbij kan hij:

- verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
- de kernconcepten toepassen op een andere gegeven context.

2.2 De politicologische kernconcepten (politieke instituties, representatie, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, globalisering, staatsvorming), die gerelateerd zijn aan de hoofdconcepten, uitleggen, herkennen en toepassen op gegeven contexten.

Daarbij kan hij:

- verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
- de kernconcepten toepassen op een andere gegeven context.

Subdomein A3 Onderzoeksvaardigheden

De kandidaat kan:

3.1 Informatie gebaseerd op onderzoeksresultaten beoordelen.

Daarbij kan hij:

- een oordeel geven over de gehouden steekproef/het uitgevoerde onderzoekspanel;
- onderzoeksresultaten relativeren op basis van de gehanteerde metingen;
- informatie over onderzoeksresultaten in de media kritisch beoordelen.

3.2 Een eenvoudig, enigszins gestructureerd onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel.

Daarbij kan hij:

- vanuit een concrete onderzoeksvraag komen tot een onderzoeksopzet;
- een onderzoeksmethode kiezen die leidt tot een antwoord op de onderzoeksvraag;
- beredeneerde conclusies trekken uit de verzamelde informatie;
- de onderzoeksresultaten presenteren.

Domein E Verandering: Maatschappelijke ontwikkelingen (context Media)

Overzicht van de hoofd- en kernconcepten die hierbij aan bod komen:

Hoofdconcept	Verandering, in combinatie met verhouding en binding
Sociologische kernconcepten	Sociale cohesie, cultuur, socialisatie, modernisering, individualisering, institutionalisering
Politicologische kernconcepten	Macht, democratisering, globalisering

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept verandering (Syllabus maatschappijwetenschappen 2011)

Processen van **verandering** doen zich voor in elke samenleving en elke tijd. **Modernisering** en **individualisering** karakteriseren het proces van verandering dat een gevolg is van de toepassing van wetenschappelijke en technologische vernieuwingen enerzijds en het streven om los te komen van traditionele maatschappelijke verhoudingen anderzijds. **Individualisering** kan gezien worden als onderdeel van **modernisering** (Van Veen, 2004). Naarmate in samenlevingen de sociaaleconomische zekerheid voor grotere groepen mensen door een toenemende beheersing van de natuur en de productie van welvaart, beter gegarandeerd kan worden en de onderlinge afhankelijkheid vermindert, krijgt het proces van **individualisering** meer kans. Hoewel **individualisering** een verzwakking van de institutionele kaders met zich mee brengt (Berting, 2006, pag.15), houdt het niet in dat mensen zich niet willen binden, wel dat de binding een persoonlijke keuze is die in principe ook weer ongedaan gemaakt kan worden. Het leidt tot aanpassing van *institutes*. Het moderniseringsproces was eerst te herkennen in de westerse samenlevingen, later in de hele wereld. Ook **globalisering** en **democratisering** brengen **veranderingen** tot uitdrukking. Het **democratiserings**proces dat plaatsvond vanaf het midden van de jaren zeventig van de vorige eeuw, is sterk verbonden met het proces van **individualisering** en **globalisering**. Hoewel **globalisering** oorspronkelijk een economisch begrip is, is het ook op cultureel en sociaal gebied te herkennen in de snelle verspreiding van leefstijlveranderingen over de hele wereld en in de vele vormen van mobiliteit en migratie die vroeger volledig gescheiden groepen mensen en volkeren, met elkaar in contact en zelfs bij elkaar brengen.

Sinds het einde van de middeleeuwen heeft zich geleidelijk een wereldwijd statensysteem ontwikkeld. In dat statensysteem beschikken de gezaghebbers over een geweldsmonopolie in de binnenlandse politiek en wordt hun soevereiniteit door andere staten erkend.

Een relatie tussen **modernisering** (voor Weber rationalisering) en **staatsvorming** ligt volgens Weber (Van Veen, pag. 93) in een verschuiving van machts- en gezagsuitoefening op basis van traditie of charisma naar legaal-rationele gezagsverhoudingen, een kenmerk van de moderne natiestaat. **Modernisering** is ook terug te vinden in de opkomst van de verzorgingsstaat.

Volgens Tocqueville (van Veen pag. 94) ontstaat in de **geïndividualiseerde democratische** samenleving een cultuur van *gelijkheid* die leidt tot maatschappelijke fragmentatie en verspintering van sociale verbanden. Dat roept een tegenkracht op die gelegen is in bureaucratisering en centralisatie van de *macht*. De staat krijgt een meer ordenende en sturende functie. **Institutionalisering** is een belangrijk aspect van dit proces van **staatsvorming**.

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw zien we een zekere uitholling van de positie van de nationale staat. Dit is onder andere het gevolg van de groeiende wederzijdse afhankelijkheid van staten, de schaalvergroting en **globalisering** in de economie en de groeiende samenwerking tussen staten die soms gepaard gaat met machtsoverdracht (bijvoorbeeld in Europa). Schaalvergroting verwijst naar processen die doorgaans onder de noemer **modernisering** gerangschikt worden.

Het hoofdconcept verandering in de domeinen E, F en G.

Behalve de onderlinge relaties zijn de kernconcepten binnen het hoofdconcept **verandering** ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

Globalisering en **individualisering** zijn ook te herkennen in de verandering van de functies van de media (E1). Informatisering, **individualisering** en commercialisering zorgen bovendien voor een verandering in de politieke functies van de media wat zowel leidt tot een toename als een afname van de **democratisering** (E3).

Maatschappelijke vraagstukken kunnen geanalyseerd worden vanuit het perspectief van **modernisering, individualisering, institutionalisering, globalisering, democratisering en staatsvorming (F)**.

Als gevolg van het proces van **individualisering** worden politieke en maatschappelijke participatie steeds meer een persoonlijke keuze (G1 en G4). Vrije verkiezingen, waarbij grondrechten als vrijheid van organisatie, vrijheid van meningsuiting en gelijke toegang tot de media zijn gegarandeerd, zijn een belangrijke voorwaarde voor succesvolle **democratisering (G2)**.

Subdomein E1 Verandering in de functies van de media

16. De kandidaat kan uitleggen wat de functies van de media zijn en hoe die veranderd zijn door maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het medialandschap zelf.

De kandidaat kan:

1.1 De gevolgen van maatschappelijke ontwikkelingen als commercialisering, informatisering, fragmentarisering, diversificatie en individualisering voor de functies van de media beschrijven.

Daarbij kan hij:

- kenmerken noemen van commercialisering en de verschuivingen erdoor in de functies van de media (verschuiving van informerende functie naar meer amuserende functie, integratie van informatie en amusement) beschrijven;
- de gevolgen beschrijven van marktgerichtheid door de omroepen (veranderingen in aanbod en verandering in consumptiepatronen en de dominantie van kijkcijfers daarin);
- kenmerken noemen van informatisering en de gevolgen ervan voor de rol van media in de huidige samenleving (toename informatieproductie);
- kenmerken noemen van individualisering en de effecten ervan op organisatie van de media in zuilen;
- uitleggen waarom de fragmentarisering van de media leidt tot diversiteit in het aanbod en de informatiefunctie verandert.

1.2 De gevolgen van veranderingen in het medialandschap als persconcentratie, monopolievorming en technologische vernieuwingen voor de functies van de media beschrijven.

Daarbij kan hij:

- beschrijven wat persconcentratie en monopolievorming is en welke gevolgen deze ontwikkelingen hebben voor het aanbod van de media;
- de veranderingen in het aanbod, de inhoud en het gebruik van de media beschrijven als gevolg van technologische ontwikkelingen;
- aangeven dat er nieuwe vormen van dienstverlening zijn ontstaan op het terrein van media ten gevolge van technologische ontwikkelingen;
- aantonen dat technologische ontwikkelingen de afhankelijkheid van traditionele media verminderen.

Subdomein E2 Verandering in macht en invloed van de media

17. De kandidaat kan de veranderingen in macht en invloed van de media en effecten ervan op mens en samenleving verklaren.

De kandidaat kan:

- 2.1 De verandering van de macht en invloed van de media verklaren vanuit persconcentratie, monopolievorming en technologische ontwikkelingen.
- 2.2 De effecten van macht en invloed van media op mensen en samenlevingen verklaren. Daarbij kan hij:
 - uitleggen welke rol de media vervullen in de beeldvorming over de werkelijkheid aan de hand van de begrippen selectieve perceptie, referentiekader, nieuwskleuring;
 - uitleggen welke rol media spelen in het definiëren van groepen en hoe media kenmerken als sociale ongelijkheid reproduceren;
 - de socialisatiefunctie van de media en de wijze waarop de beïnvloeding door de media (vorming) plaatsvindt, beschrijven en herkennen in voorbeelden⁴;
 - beargumenteren dat in de media vooral vorming plaatsvindt van de dominante cultuur en in mindere mate van culturen van minderheden;
 - uitleggen hoe de verbindende functie van de media sociale cohesie kan aanbrengen en kan leiden tot groepsvorming maar ook kan leiden tot een scheiding in groepen;
 - invloed van de westerse media op de mondiale berichtgeving beschrijven en herkennen in voorbeelden;
 - de dominantie van westerse media verklaren vanuit de machtsverhoudingen in de wereld

Subdomein E3 Media en politiek

18. De kandidaat kan uitleggen in hoeverre de rol van de media in het proces van politieke besluitvorming is veranderd en daarmee ook het proces van politieke besluitvorming zelf.

De kandidaat kan:

- 3.1 De veranderende rol van de media in het proces van politieke besluitvorming en het functioneren van de democratie uitleggen. Daarbij kan hij:
 - aan de hand van functies van massamedia uitleggen wat de betekenis is van vrijheid van informatie en vrijheid van meningsuiting (pluriformiteit) in de Nederlandse parlementaire democratie (grondrechten);
 - uitleggen welke veranderingen zich hebben voorgedaan met betrekking tot de politieke functies van de media als gevolg van informatisering (onder andere technologische ontwikkelingen), individualisering en commercialisering (toename en afname van democratisering).

⁴ Eindterm in domein C Samenlevingsvormen

- 3.2 De afname van de macht van de politiek over de media uitleggen. Daarbij kan hij:
- de veranderende rol van de overheid ten opzichte van de media en de daaruit voortvloeiende verandering in het mediabeleid (stimuleren van positieve effecten en terugdringen van negatieve effecten) beschrijven;
 - uitleggen door welke factoren de controle door de overheid van de media is afgenomen in vergelijking met de periode van de verzuiling;
 - propaganda(technieken) herkennen en de werking van propaganda(technieken) beschrijven en verklaren vanuit het perspectief van de zender en de ontvanger;
 - opvattingen over de rol van de overheid op het terrein van de media relateren aan de belangrijkste ideologische stromingen in ons land;
 - het maatschappelijk en politieke functioneren van de media in Nederland vergelijken met een betekenisvol ander land (bijvoorbeeld Italië, VS, China) en aan de hand daarvan zijn standpunt bepalen met betrekking tot wenselijkheid van overheidsbemoeienis met media.

Domein F Analyse van een sociale actualiteit

Subdomein F1 Informatie verwerven over een actualiteit

19. **De kandidaat kan informatie verzamelen over een actuele gebeurtenis met maatschappijwetenschappelijke relevantie, zowel over feiten als ook over de verschillende meningen die erover bestaan. Tevens kan de kandidaat verschillende groepen en belangen onderscheiden die een rol spelen in deze actuele gebeurtenis.**

Subdomein F2 Selectie van kernconcepten toepassen op een actualiteit

20. **De kandidaat kan een selectie van relevante kernconcepten toepassen op een actualiteit.**

Domein G Analyse van een politieke actualiteit (context: actuele verkiezingen)

Subdomein G1 Politieke en sociale participatie

21. **De kandidaat kan een onderscheid maken tussen de verschillende vormen van politieke en sociale participatie. Tevens kan hij de wenselijkheid van participatie onderbouwen met behulp van concepten binding en sociale cohesie.**

Daarbij kan hij:

- aangeven wat het verschil is tussen politieke participatie (communiceren met beleidsmakers, wensen en eisen kenbaar maken en beleid beïnvloeden) en meer algemene vormen van sociale participatie (lidmaatschap en actieve betrokkenheid bij verenigingen en organisaties zonder expliciet politiek doel, oftewel deelname aan de civil society);
- de wenselijkheid van politieke en sociale participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie;
- de belangrijkste verschillen aangeven tussen conventionele participatie (stemmen bij verkiezingen, lidmaatschap partijen en andere politieke organisaties, deelname aan

burgerinitiatieven, tekenen van een petitie, schrijven van brieven et cetera), protestactiviteiten (demonstreren, bezettingen boycotts, blokkades) en gewelddadige vormen van protest tegen zaken en personen;

- uitleggen dat zowel politieke organisaties, belangengroepen en maatschappelijke organisaties last hebben van het collectieve actieprobleem (of *free riders*-gedrag) en hoe ze dat proberen op te lossen (variërend van gedwongen lidmaatschap tot sociale druk en het werken met selectieve prikkels);
- de mate van individuele en collectieve politieke participatie in Nederland door individuen en groeperingen beschrijven aan de hand van factoren als politieke belangstelling, leeftijd, opleiding en beroepsgroep en een oordeel geven over de representativiteit;
- toelichten hoe de acceptatie van macht en gezag samenhangt met de mate waarin de burger zich kan identificeren met het politieke systeem.

Subdomein G2 Het belang van Verkiezingen

22. De kandidaat kan een beschrijving geven van het belang van vrije en eerlijke verkiezingen en analyseren hoe deze kunnen bijdragen aan de binding met een land.

Daarbij kan hij:

- aangeven wat het belang van vrije verkiezingen is (gereguleerde en vreedzame wisseling van de macht, legitimiteit van de politieke macht, invloed van de burgers op het beleid);
- aangeven waaraan verkiezingen moeten voldoen om bovenstaande functie te kunnen vervullen (o.a. vrijheid van pers, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van organisatie, garanties voor het passieve kiesrecht, pluriformiteit in de media, toegang tot de media en dergelijke);
- analyseren hoe vrije en eerlijke verkiezingen bijdragen aan betrokkenheid en cohesie in een land (binding);
- verklaren waarom verkiezingen een belangrijk leermoment zijn voor veel burgers (politieke kennis en politieke socialisatie);
- een overzicht geven van hoe het vertrouwen in het parlement, de regering, politieke partijen en enkele belangrijke landelijke politici zich de afgelopen twintig jaar in Nederland heeft ontwikkeld en aangeven hoe deze ontwikkelingen zich verhouden tot de ontwikkelingen in andere Europese landen.

Subdomein G3 Verkiezingen in Nederland en de VS

23. De kandidaat kan de hoofdlijnen van het Nederlandse en Amerikaanse politieke (kies)stelsel beschrijven en kan de voor- en nadelen ervan benoemen.

Daarbij kan hij:

- beschrijven dat Nederland een stelsel heeft dat gebaseerd is op evenredige vertegenwoordiging en de VS een districtenstelsel heeft (*winner takes all*);
- de voor- en nadelen beschrijven van een kiesstelsel dat gebaseerd is op territoriale representatie (grotere bekendheid van de kandidaat en meer contact met kiezers versus meer cliëntelisme en nadruk op behartigen regionale belangen);
- op hoofdlijnen aangeven wat de verschillen zijn in de positie van de Nederlandse minister-president en de Amerikaanse president;

- analyseren wat de gevolgen zijn voor het politieke proces dat in de VS zowel de wetgevende macht als de uitvoerende macht een direct mandaat van de kiezers hebben en in Nederland alleen de wetgevende macht;
- de verschillende rol van politieke partijen in de VS en Nederland aangeven (in Nederland *party driven politics* en in de VS zwak ontwikkelde partij zonder centrale ledenregistratie, centraal partijapparaat en zeer beperkte invloed op de kandidaatstelling);
- verschillen benoemen in de wijze waarop in de VS en Nederland kandidaten voor vertegenwoordigende functies worden gerekruteerd (voorverkiezingen versus interne en veelal ondoorzichtige interne procedures in politieke partijen) en aangeven hoe dat doorwerkt in betrokkenheid bij campagnes, sociale cohesie en dergelijke;
- analyseren hoe in Nederland de noodzaak om na de verkiezingen een regeringscoalitie te vormen de campagne van politieke partijen beïnvloedt;
- enkele redenen geven waarom in de VS de opkomst bij presidentsverkiezingen meestal beduidend lager is dan bij parlementsverkiezingen in Nederland (geen burgerlijke stand VS waardoor actieve inzet burger vereist is die zich moet laten registreren, tweepartijstelsel en dergelijke);
- beschrijven hoe belangrijk campagnefondsen zijn in de VS en Nederland en wat de gevolgen daarvan zijn voor het politiek proces (samenstelling direct gekozen vertegenwoordigende organen, invloed op politiek proces grote donateurs et cetera);
- verschillen in verkiezingscampagnes in Nederland en de VS kunnen beschrijven en verklaren waarom betaalde publiciteit (in het bijzonder televisiespotjes) een veel belangrijker rol spelen in de VS dan in Nederland;
- voorbeelden noemen van (politieke) functies die in de VS worden vervuld door verkiezingen en in Nederland door benoemingen: leerlingen kunnen de effecten daarvan op het gebied van cohesie (verdeeldheid/polarisatie) en de besluitvorming zelf aangeven.

Subdomein G4 Participatie in de praktijk/actuele verkiezingen

24. De kandidaat kan de ontwikkelingen in de deelname aan verkiezingen en de verschuivingen daarbinnen beschrijven. Tevens kan hij de samenstelling van de electorale achterban van de belangrijkste politieke partijen en bewegingen in Nederland benoemen.

Daarbij kan hij:

- uitzoeken of en in welke mate politieke partijen de laatste twintig jaar in Nederland leden hebben verloren en de gevonden resultaten systematisch vergelijken en verklaren;
- beschrijven en analyseren wie er lid zijn van politieke partijen (onder andere qua leeftijd, geslacht, opleiding, etniciteit en inkomen);
- uiteenzetten hoe de Stemwijzer, Kieskompas en eventueel andere websites die stemadvies geven, in Nederland werken, hoe de ontwerpers hem hebben opgesteld en aangeven waarom deze instrumenten belangrijk zijn voor burgers en politieke partijen;
- nagaan en analyseren hoe de deelname aan verkiezingen (opkomst) in de VS en Nederland zich de afgelopen dertig jaar heeft ontwikkeld en welke groepen in beide landen meer en minder deelnemen;
- beschrijven en verklaren waarom de opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen hoger ligt dan bij Europese verkiezingen, gemeenteraadsverkiezingen en provinciale verkiezingen;
- beschrijven en analyseren hoe de electorale achterban de Republikeinse en de Democratische partij in de VS op hoofdlijnen is samengesteld en hoe de achterban van de belangrijke Nederlandse politieke partijen is samengesteld (onder andere qua leeftijd, geslacht, opleiding, regionale spreiding, stad/platteland, etniciteit en inkomen);

- de aanhang van de belangrijkste Nederlandse politieke partijen analyseren op basis van hun zelfplaatsing op een links-rechtsschaal en hun opvattingen over enkele belangrijke maatschappelijke vraagstukken (bijvoorbeeld belastingdruk, milieubeleid, integratie van allochtonen, Europese integratie, inkomensgelijkheid, criminaliteit, euthanasie);
- aangeven met welke onderwerpen en standpunten partijen zich bij een actuele verkiezing in de VS of Nederland profileren en in welke mate er een relatie is met de standpunten van de achterban van de desbetreffende partij;
- beschrijven in welke mate de campagneverslaggeving in de media in Nederland en de VS bij een actuele verkiezing wordt gedomineerd door peilingen en verkiezingsonderzoek en hoe politieke partijen en politici daarmee omgaan;
- beschrijven welke burgers gebruik maken van de Stemwijzer, Kieskompas en eventuele andere websites die stemadvies geven, welke stemadviezen er verstrekt zijn.

2.2 De eindtermen voor het schoolexamen vwo

De vervolgc commissie maatschappijwetenschappen heeft bij het opstellen en uitwerken van de eindtermen van het examenprogramma eerst een uitgebreide domeinverkenning gemaakt om tot een globale omschrijving van de eindtermen te kunnen komen (zie bijlage 1 en 2).

Deze uitwerking vormt de basis voor de syllabus, immers daarin wordt nauwkeurig aangegeven wat de leerlingen moeten kennen en kunnen ten aanzien van de drie centrale domeinen die in het centrale examen getoetst worden.

Voor het schoolexamen staat het de docent vrij om met een eigen invulling te komen van de schoolexamendomeinen.

Ter suggestie zijn hieronder de uitwerkingen opgenomen van domein A en B, zoals geformuleerd door de vervolgc commissie maatschappijwetenschappen.

Domein A Vaardigheden vwo

Subdomein A1 Informatievaardigheden

De kandidaat kan:

- 1.1 Benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet digitale bronnen.
Daarbij kan hij:
 - zijn informatiebehoefte vaststellen;
 - de aard van de informatiebronnen onderscheiden;
 - betrouwbaarheid van de informatiebronnen toelichten;
 - feiten van meningen onderscheiden;
 - aanvullende informatie verzamelen door middel van interview, enquête of observatie;
 - op correcte wijze de bronvermelding uitvoeren.
- 1.2 Informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken.
Daarbij kan hij:
 - kernconcepten van maatschappijwetenschappen herkennen in informatiebronnen;
 - kernconcepten van maatschappijwetenschappen inzetten bij het analyseren van maatschappelijke vraagstukken;
 - de objectiviteit van de informatiebronnen vaststellen door meerdere bronnen met elkaar te vergelijken;
 - elementaire statistische informatie interpreteren;
 - een beredeneerd standpunt innemen en dit standpunt relateren aan verworven informatie.

- 1.3 De resultaten van een leeractiviteit overdragen naar anderen.
Daarbij kan hij:
- rekening houden met doel, doelgroep en randvoorwaarden;
 - een gestructureerde zakelijke tekst schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie.

Subdomein A2 Concept-contextbenadering

De kandidaat kan:

- 2.1 De sociologische kernconcepten (sociale cohesie, sociale instituties, groepsvorming, cultuur, socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale gelijkheid/ongelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering), toepassen in gegeven (of in zelf gekozen) contexten.
Daarbij kan hij:
- verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
 - theorieën betreffende de kernconcepten toelichten en vergelijken;
 - de kernconcepten toepassen op een zelf gekozen context;
 - zelfstandig de transfer van kernconcepten van de ene naar de andere context uitvoeren.
- 2.2 De politicologische kernconcepten (politieke instituties, representatie, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, globalisering, staatsvorming), toepassen in gegeven (of in zelf gekozen) contexten.
Daarbij kan hij:
- verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
 - theorieën betreffende de kernconcepten toelichten en vergelijken;
 - de kernconcepten toepassen op een zelf gekozen context;
 - zelfstandig de transfer van kernconcepten van de ene naar de andere context uitvoeren.

Subdomein A3 Onderzoeksvaardigheden

De kandidaat kan:

- 3.1 Onderzoeksresultaten van anderen beoordelen op betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit.
Daarbij kan hij:
- onderzoek beoordelen op basis van de boordeling van de gehouden steekproef, het uitgevoerde onderzoekspanel;
 - onderzoek relativeren op basis van de gehanteerde meting;
 - informatie verstrekking van onderzoeksresultaten in de media kritisch beoordelen.
- 3.2 Een eenvoudig onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel.
Daarbij kan hij:
- een probleemstelling en/of hypothese formuleren en uitwerken in deelvragen;
 - variabelen onderscheiden en operationaliseren;
 - soorten onderzoek en onderzoeksmethoden onderscheiden, selecteren en toepassen;
 - kernconcepten selecteren en inzetten in de probleemstelling;
 - causaliteit en correlatie onderscheiden;

- beredeneerde conclusies trekken;
- eenvoudige statistische bewerkingen uitvoeren;
- onderzoeksresultaten presenteren.

Domein B Vorming: Cultuur en socialisatie (context Religie)

Overzicht van de hoofd- en kernconcepten die hierbij aan bod komen:

Hoofdconcept	Vorming, in combinatie met verandering en binding
Sociologische kernconcepten	Identiteit, cultuur, socialisatie, sociale cohesie, modernisering, individualisering, institutionalisering
Politicologische kernconcepten	Politieke socialisatie, ideologie, democratisering, globalisering

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept vorming (Syllabus maatschappijwetenschappen 2011)

'Mensen moeten veel leren van elkaar en ook heel veel afleren om met elkaar te kunnen samenleven.' (De Swaan, 1996, pag. 63). Dit **vormings**proces vindt eerst plaats als kind in een gezin of andere samenlevingsvorm, waar 'patronen van denken voelen en potentieel handelen worden aangeleerd' (Hofstede & Hofstede, 2009, pag. 18) en bestaat voor een groot deel uit het uitbreiden en verfijnen van aangeboren mogelijkheden (De Swaan, 1996, pag. 64). Daarna worden deze patronen op andere plaatsen in andere socialisatieprocessen bijgesteld. Behalve in gezinnen vindt **socialisatie** plaats in groepen die worden bepaald door kenmerken als het land of de regio waar iemand woont of vandaan komt, de taalgroep, de generatie, de sociale klasse of het geslacht waartoe iemand behoort. Iedereen maakt deel uit van dergelijke groepen. Socialisatie vindt ook plaats in het onderwijs, de media, de kerk, verenigingen en de politiek. Dat wat iemand tijdens socialisatieprocessen overneemt van de **cultuur** in zijn samenleving, bepaalt samen met factoren zoals geslacht, leeftijd, opleiding en de verschillende posities die hij inneemt in de samenleving, zijn **identiteit**. Sociale verschillen tussen mensen werken door in socialisatieprocessen, leiden tot andere patronen en kunnen leiden tot *sociale ongelijkheid*. Sommige socialisatieprocessen hangen samen. Zo is er een verband tussen de **politieke socialisatie** die zijn basis vindt in een **ideologie** en de **socialisatie** die zijn basis vindt in iemands sociaal-culturele positie. **Politieke socialisatie** wordt ook beïnvloed door de mate waarin **acculturatie** heeft plaatsgevonden.

Het hoofdconcept vorming in de domeinen B, F en G

Behalve de onderlinge relaties zijn de kernconcepten binnen het hoofdconcept **vorming** ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

In het proces van **socialisatie** en internalisatie vindt ook de morele ontwikkeling van het individu plaats (B2). Religieuze *institutes* en andere socialisatoren spelen een rol bij de religieuze **socialisatie** van mensen (B2). Religie kan vergeleken worden met andere oriëntatiemiddelen zoals een politieke **ideologie**, wetenschap en kunst (B1). Er is een verbinding te leggen tussen de drie dimensies van religie (de wereldvisie, de moraal en de rituelen) en de dimensies van **cultuur** (waarderend, normerend en materieel (B1). Religie draagt bij aan de sociale **identiteit** van een groep (B1) en aan de **vorming** van een persoonlijke

identiteit (B2). Verkiezingen beïnvloeden de politieke kennis en **politieke socialisatie** van burgers (G2).

Standpunten die partijen innemen in een verkiezingscampagne zijn te relateren aan de **ideologie** waarop hun partijvisie is gebaseerd. Zowel actuele maatschappelijke vraagstukken als politieke actualiteiten zijn te bekijken vanuit een **ideologisch** perspectief (F1, F2, G4).

Subdomein B1 Religie als object van maatschappijwetenschappen

4. De kandidaat kan de maatschappijwetenschappelijke benadering van religie toepassen op de functie van religie en op de verhouding van religie en andere oriëntaties (politieke ideologie, wetenschap, kunst).

De kandidaat kan:

- 1.1 Uitleggen dat religie vanuit verschillende wetenschappen kan worden bestudeerd en aangeven waarin de maatschappijwetenschappelijke benadering zich onderscheidt van de theologische, filosofische en psychologische benadering.
Daarbij kan hij:
 - het religieuze landschap van Nederland karakteriseren aan de hand van omvang, aard en verandering van religieus gedrag.
- 1.2 Drie dimensies van religie onderscheiden en uitleggen hoe deze zich tot elkaar verhouden: de wereldvisie, de moraal en de rituelen. Deze dimensies relateren aan dimensies van cultuur (waarderend, normerend en materieel).
- 1.3 Uitleggen hoe religie zich verhoudt tot andere oriëntatiemiddelen: de politieke ideologie, de wetenschap en de kunst.
- 1.4 De maatschappelijke en individuele functies van religie beschrijven, met elkaar vergelijken en herkennen in voorbeelden.
Daarbij kan hij uitleggen op welke wijze religie:
 - kan bijdragen aan de binding, de sociale cohesie binnen een groep en aan de sociale identiteit van een groep;
 - de bestaande (economische en politieke) machtsverhoudingen binnen de samenleving kan legitimeren maar ook deze machtsverhoudingen ter discussie kan stellen;
 - een gemeenschappelijk zingevings- en referentiekader aan de leden van de gemeenschap kan bieden vooral bij biografische overgangen in termen van vorming en binding;
 - een gedragsregulerend kader voor de leden van de gemeenschap kan bieden;
 - kan dienen als leverancier van sociaal kapitaal (binding).

Subdomein B2 Religie en vorming

5. De kandidaat kan het proces van religieuze socialisatie beschrijven in termen van vorming van moreel menselijk gedrag en uitleggen welke socialiserende instituties hierin een rol spelen.

De kandidaat kan:

- 2.1 Beschrijven hoe de menselijke morele ontwikkeling verloopt in het proces van socialisatie/acculturatie en internalisatie.
Daarbij kan hij: ·
- uitleggen in hoeverre moreel gedrag een specifiek menselijk verschijnsel is en in hoeverre dit morele gedrag voortkomt uit aangeboren en/of aangeleerde eigenschappen.
- 2.2 Uitleggen op welke wijze religie houvast kan bieden voor gedrag en zingeving kan bieden (persoonlijke identiteit).
- 2.3 Aan de hand van het concept vorming uitleggen welke rol religieuze instituties en specialisten en andere socialiserende instituties (ouders, peergroep, school, media) spelen in de religieuze socialisatie.
Daarbij kan hij:
- uitleggen welke vormen van leiderschap er bestaan en welke leiderschapsvormen door religieuze specialisten worden gehanteerd om macht/invloed uit te oefenen op de gelovigen.
- 2.4 De plaats die religie inneemt binnen een maatschappij in verband brengen met de aard en grootte van de invloed van religie op de leden van de religieuze gemeenschap en op de maatschappij in het algemeen.

Subdomein B3 Veranderingen op religieus gebied

6. De kandidaat kan veranderingen die zijn opgetreden in het religieuze landschap van Nederland na de Tweede Wereldoorlog relateren aan maatschappelijke ontwikkelingen in die periode. Hij kan aan de hand van een aantal theorieën de functies van religie in de huidige samenleving verklaren.

De kandidaat kan:

- 3.1 De processen van ontzuiling, ontkerkelijking en secularisatie beschrijven in Nederland na de Tweede Wereldoorlog.
Daarbij kan hij:
- de ontkerkelijking relateren aan verwante maatschappelijke ontwikkelingen (zoals de terugloop van het ledenaantal van politieke partijen, vakbonden en omroeporganisaties);
 - 'aanbod' theorieën en 'vraag' theorieën toepassen op het proces van secularisatie;
 - uitleggen welke invloed ontkerkelijking en secularisatie (kunnen) hebben op de '*civil society*'.
- 3.2 Omschrijven welke invloed maatschappelijke ontwikkelingen hebben (gehad) op de westerse religie en op de rol die religie speelt binnen de westerse samenleving.
Daarbij kan hij:
- omschrijven welke invloed modernisering heeft gehad op de westerse religie en op de rol die westerse religie speelt binnen de westerse samenleving;
 - omschrijven welke invloed individualisering heeft gehad op de westerse religie en op de rol die westerse religie speelt binnen de westerse samenleving;

- omschrijven welke invloed informalisering en democratisering hebben gehad op de westerse religie en op de rol die religie speelt binnen de westerse samenleving;
- uitleggen hoe globalisering het religieuze leven in Nederland heeft beïnvloed (komst islam en migrantenkerken).

3.3 Aan de hand van een aantal theorieën (Huntingtons *clash of civilisations* en de seculariseringsthese) verklaren welke rol de religie zal spelen in toekomstige ontwikkelingen in de westerse samenleving en in de wereld deze in verband brengen met theorieën over de functies van religie.

Daarbij kan hij:

- op grond van empirische gegevens conclusies trekken over de mate waarin maatschappijwetenschappelijk onderzoek steun biedt voor theorieën over de rol van religie in de huidige en toekomstige samenleving.

Subdomein B4 Verhouding overheid en religie

7. De kandidaat kan de verhouding overheid en religie typeren aan de hand van vier modellen (religieuze model, atheïstische model, religieus-neutrale model, pluriforme model) en weergeven welke opvattingen daarover in Nederland bestaan en de vier modellen ordenen naar landen/tijden/godsdiensten.

De kandidaat kan:

4.1 Vier modellen (het religieuze model: theocratie Iran, het atheïstische model China, het religieus-neutrale model: laïcité Frankrijk en het pluriforme model Nederland) weergeven waarmee wordt beschreven hoe binnen een staat de overheid zich tot religie verhoudt en verklaren hoe groot binnen elk model de ruimte is die religies krijgen om hun socialiserende rol te vervullen.

Daarbij kan hij:

- de modellen toepassen op de situatie in Nederland en in de VS;
- de verschillen tussen Nederland en de VS in verband brengen met verschil in type samenleving, verschil in functies religie in beide landen;
- de opvattingen die er bestaan over de vier modellen in Nederland beschrijven.

4.2 De vier dimensies van Hofstede (machtsafstand, individualisering, masculiniteit, onzekerheidsvermijding) relateren aan verschillende soorten samenlevingen en aan de rol die religie binnen deze samenlevingen vervult (bijvoorbeeld stammensamenleving versus moderne samenleving).

Domein F Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit

Subdomein F1 Informatie verwerven over een actualiteit/onderzoek doen naar een actualiteit

18. De kandidaat kan informatie verzamelen over een actualiteit met maatschappijwetenschappelijke relevantie, zowel over feiten als ook over de verschillende meningen die erover bestaan. Tevens kan de kandidaat verschillende groepen en belangen onderscheiden die een rol spelen in deze actualiteit. De kandidaat kan een vraagstelling formuleren, een eenvoudige onderzoeksopzet maken en deze ook uitvoeren over een actualiteit.

Subdomein F2 Selectie van kernconcepten toepassen op een actualiteit

19. De kandidaat kan een selectie van relevante kernconcepten toepassen op een actualiteit.

Domein G Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context: actuele verkiezingen)

Subdomein G1 Politieke en sociale participatie

20. De kandidaat kan onderscheid maken tussen de verschillende vormen van politieke en sociale participatie. Tevens kan hij de wenselijkheid van participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie.

Daarbij kan hij:

- aangeven wat het verschil is tussen politieke participatie (communiceren met beleidmakers, wensen en eisen kenbaar maken en beleid beïnvloeden) en meer algemene vormen van sociale participatie (lidmaatschap en actieve betrokkenheid bij verenigingen en organisaties zonder expliciet politiek doel, oftewel deelname aan de ‘*civil society*’);
- de wenselijkheid van politieke en sociale participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie;
- de belangrijkste verschillen aangeven tussen conventionele participatie (stemmen bij verkiezingen, lidmaatschap partijen en andere politieke organisaties, deelname aan burgerinitiatieven, tekenen van een petitie, schrijven van brieven et cetera), protestactiviteiten (demonstreren, bezettingen boycotts, blokkades, burgerlijke ongehoorzaamheid) en geweldadige vormen van protest tegen zaken en personen;
- uitleggen dat zowel politieke organisaties, belangengroepen en maatschappelijke organisaties last hebben van het collectieve actieprobleem (of *free riders* gedrag) en hoe ze dat proberen op te lossen (variërend van gedwongen lidmaatschap tot sociale druk en het werken met selectieve prikkels);
- de mate van individuele en collectieve politieke participatie in Nederland door individuen en groeperingen beschrijven aan de hand van factoren als politieke belangstelling, leeftijd, opleiding en beroepsgroep en een oordeel geven over de representativiteit;
- toelichten hoe de acceptatie van macht en gezag samenhangt met de mate waarin de burger zich kan identificeren met het politieke systeem.

Subdomein G2 Het belang van verkiezingen

21. De kandidaat kan een beschrijving geven van het belang van vrije en eerlijke verkiezingen en uitleggen hoe deze kunnen bijdragen aan de binding met een land

Daarbij kan hij:

- aangeven wat het belang van vrije verkiezingen is (gereguleerde en vreedzame wisseling van de macht, legitimiteit van de politieke macht, invloed van de burgers op het beleid);
- aangeven waaraan verkiezingen moeten voldoen om bovenstaande functie te kunnen vervullen (onder andere vrijheid van pers, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van organisatie, garanties voor het passieve kiesrecht, pluriformiteit in de media, toegang tot de media en dergelijke);
- analyseren hoe vrije en eerlijke verkiezingen bijdragen aan betrokkenheid en cohesie in een land (binding);

- verklaren waarom verkiezingen een belangrijk leermoment zijn voor veel burgers (politieke kennis en politieke socialisatie);
- een overzicht geven van hoe het vertrouwen in het parlement, de regering, politieke partijen en enkele belangrijke landelijke politici zich de afgelopen twintig jaar in Nederland heeft ontwikkeld en aangeven hoe deze ontwikkelingen zich verhouden tot de ontwikkelingen in andere Europese landen.

Subdomein G3 Verkiezingen in Nederland en de VS

22. De kandidaat kan de hoofdlijnen van het Nederlandse en Amerikaanse politieke (kies)stelsel beschrijven, kan de voor- en nadelen ervan benoemen en kan analyseren hoe deze stelsels het politieke proces in beide landen beïnvloeden.

Daarbij kan hij:

- beschrijven dat Nederland een stelsel heeft dat gebaseerd is op evenredige vertegenwoordiging en de VS een districtenstelsel heeft (*winner takes all*);
- de voor- en nadelen beschrijven van een kiesstelsel dat gebaseerd is op territoriale representatie (grotere bekendheid van de kandidaat en meer contact met kiezers versus meer cliëntelisme en nadruk op behartigen regionale belangen);
- op hoofdlijnen aangeven wat de verschillen zijn in de positie van de Nederlandse minister-president en de Amerikaanse president;
- analyseren wat de gevolgen zijn voor het politieke proces dat in de VS zowel de wetgevende macht als de uitvoerende macht een direct mandaat van de kiezers hebben en in Nederland alleen de wetgevende macht;
- de verschillende rol van politieke partijen in de VS en Nederland aangeven (in Nederland *party driven politics* en in de VS zwak ontwikkelde partij zonder centrale ledenregistratie, centraal partijapparaat en zeer beperkte invloed op de kandidaatstelling);
- verschillen benoemen in de wijze waarop in de VS en Nederland kandidaten voor vertegenwoordigende functies worden gerekruteerd (voorverkiezingen versus interne en veelal ondoorzichtige interne procedures in politieke partijen) en aangeven hoe dat doorwerkt in betrokkenheid bij campagnes, sociale cohesie en dergelijke;
- analyseren hoe in Nederland de noodzaak om na de verkiezingen een regeringscoalitie te vormen de campagne van politieke partijen beïnvloedt;
- enkele redenen geven waarom in de VS de opkomst bij presidentsverkiezingen meestal beduidend lager is dan bij parlementsverkiezingen in Nederland (geen burgerlijke stand VS waardoor actieve inzet burger vereist is die zich moet laten registreren, tweepartijenstelsel en dergelijke);
- beschrijven hoe belangrijk campagnefondsen zijn in de VS en Nederland en wat de gevolgen daarvan zijn voor het politieke proces (samenstelling direct gekozen vertegenwoordigende organen, invloed op politiek proces grote donateurs et cetera);
- verschillen in verkiezingscampagnes in Nederland en de VS kunnen beschrijven en aangeven waarom betaalde publiciteit (in het bijzonder televisiespotjes) een veel belangrijkere rol speelt in de VS dan in Nederland;
- voorbeelden kunnen noemen van (politieke) functies die in de VS worden vervuld door verkiezingen en in Nederland door benoemingen: leerlingen kunnen de effecten daarvan op het gebied van cohesie (verdeeldheid/polarisatie/) en de besluitvorming zelf aangeven.

Subdomein G4 Participatie in de praktijk/ actuele verkiezingen

23. De kandidaat kan de ontwikkelingen in deelname aan de verkiezingen en de verschuivingen daarbinnen beschrijven. Tevens kan hij de samenstelling van de electorale achterban van de belangrijkste politieke partijen en bewegingen in Nederland benoemen.

De kandidaat kan:

- uitzoeken of en in welke mate politieke partijen de laatste twintig jaar in Nederland leden hebben verloren en de gevonden resultaten systematisch vergelijken en verklaren;
- beschrijven en analyseren wie er lid zijn van politieke partijen (onder andere qua leeftijd, geslacht, opleiding, etniciteit en inkomen);
- uiteenzetten hoe de Stemwijzer, Kieskompas en eventuele andere websites die stemadvies geven, werken in Nederland, hoe de ontwerpers deze hebben opgesteld en aangeven waarom deze instrumenten belangrijk zijn voor burgers en politieke partijen;
- nagaan en analyseren hoe de deelname aan verkiezingen (opkomst) in de VS en Nederland zich de afgelopen dertig jaar heeft ontwikkeld en welke groepen in beide landen meer en minder deelnemen;
- beschrijven en verklaren waarom de opkomst bij Tweede; Kamerverkiezingen hoger ligt dan bij Europese verkiezingen, gemeenteraadsverkiezingen en provinciale verkiezingen;
- beschrijven en analyseren hoe de electorale achterban de Republikeinse en de Democratische partij in de VS op hoofdlijnen is samengesteld en hoe de achterban van de belangrijke Nederlandse politieke partijen is samengesteld (onder andere qua leeftijd, geslacht, opleiding, regionale spreiding, stad/platteland, etniciteit en inkomen);
- de aanhang van de belangrijkste Nederlandse politieke partijen analyseren op basis van hun zelfplaatsing op een links-rechtsschaal en hun opvattingen over enkele belangrijke maatschappelijke vraagstukken (bijvoorbeeld belastingdruk, milieubeleid, integratie van allochtonen, Europese integratie, inkomensgelijkheid, criminaliteit, euthanasie);
- aangeven met welke onderwerpen en standpunten partijen zich bij een actuele verkiezing in de VS of Nederland profileren en in welke mate er een relatie is met de standpunten van de achterban van de desbetreffende partij;
- beschrijven in welke mate de campagneverslaggeving in de media in Nederland en de VS bij een actuele verkiezing worden gedomineerd door peilingen en verkiezingsonderzoek en hoe politieke partijen en politici daarmee omgaan;
- beschrijven welke burgers gebruik maken van de Stemwijzer (en eventuele andere websites die stemadvies geven), welke stemadviezen er verstrekt zijn.

3. Programma van toetsing en afsluiting (PTA)

De mogelijkheden voor toetsing en weging zijn zeer gevarieerd en geven docenten de ruimte om de (school)eigen keuzes zichtbaar te maken. Op dit moment laat een PTA vaak een overzicht zien van thema's die getoetst worden, de periode waarin, de wijze van toetsing en de wegingsfactor. In het vierde leerjaar havo en vwo (soms 5 vwo) wordt gestart met thema's uit het schoolexamen, gevolgd in het leerjaar daarna door thema's uit het centraal examen.

In het nieuwe examenprogramma moeten andere keuzes gemaakt worden. Het aanleren van hoofd- en kernconcepten gebeurt op zodanige wijze dat leerlingen ze kunnen toepassen op de voorgeschreven en andere contexten. Dat roept de vraag op hoe dit in te passen is in het PTA.

In de pilot zullen verschillende varianten beproefd worden door docenten van de pilotscholen. Die kunnen variëren van een startmodule waarin de vier hoofdconcepten aangeleerd worden, met al enkele kernconcepten tot een stapsgewijze opbouw waarin leerlingen per fase een hoofdconcept en bijbehorende kernconcepten leren.

Het feit dat domein G en F beide gebaseerd zijn op actualiteit maakt dat die zich moeilijk in een vaststaand PTA laten passen. Immers er kunnen tussentijdse verkiezingen plaatsvinden of een actuele gebeurtenis waar in de lessen maatschappijwetenschappen niet aan voorbij gegaan kan worden.

Ook hiervoor zijn weer verschillende varianten: op terugkerende tijdstippen kan aandacht geschonken worden aan een actuele gebeurtenis en kunnen leerlingen oefenen in het analyseren met behulp van de kernconcepten.

Of er kan in één blok een gebeurtenis uitgebreid geanalyseerd worden. Op dit moment wordt bekeken welke ondersteuning gerealiseerd kan worden voor de docenten.

Ook voor domein A3: onderzoeksvaardigheden geldt dat daar op terugkerende tijdstippen aandacht aan besteed kan worden, of dat er in één uitgebreid blok aandacht besteed wordt aan alle onderzoeksvaardigheden.

Voorbeelden van PTA-varianten

Variant 1a

PTA havo		
Leerjaar 4 h	Leerstof Domein B- E	Actualiteit Domein F of G
	Domein B Vorming, context Samenlevingsvormen (CE). Domein C Verhouding, context Maatschappelijke verschillen (CE).	Per periode een actuele casus ten behoeve van domein F (SE) of G (SE), waarin geoefend wordt met de hoofdconcepten Vorming en Verhouding. Kan ook in de vorm van een praktische opdracht.

Leerjaar 5 h	Domein E Verandering, context Media (SE).	Per periode een actuele casus ten behoeve van domein F of G, waarin geoefend wordt met de hoofdconcepten Vorming, Verhouding, Binding en verandering. Kan ook in de vorm van een praktische opdracht.
	Domein D Binding, context Veiligheid (CE).	
	Herhaling en verdieping, voorbereiding examen.	

Variant 1b

PTA havo			
Leerjaar 4 h	Leerstof Startdomein en andere domeinen		Praktische opdrachten
	Startmodule hoofdconcepten. Domein A2 Concept-contextbenadering.	Domein E Verandering, context media (SE). Domein B Vorming, context samenlevingsvormen (CE).	Praktische opdracht, waarin al geoefend wordt met alle vier de hoofdconcepten.
Leerjaar 5 h	Domein C Verhouding, context Maatschappelijke verschillen (CE). Domein D Binding, context Veiligheid (CE).	Domein F (SE) of Domein G (SE).	Examentraining.

Variant 2a

PTA vwo			
Leerjaar 4 vwo	Leerstof Domein B- E	Actualiteit (Domein F en G)	Onderzoeksvaardigheden Domein A3
	Domein B Vorming, context Religie (SE).	Per periode een actuele casus ten behoeve van domein F (SE) of G (SE), waarin geoefend wordt met het hoofdconcept Vorming.	Oefenen met één onderzoeksmethode per periode bijvoorbeeld hypothese en variabelen opstellen, enquête opstellen, afnemen en verwerken.
Leerjaar 5 vwo	Domein C Verhouding, context Machtsverhoudingen in de wereld (CE) Domein D Binding, context Natievorming en de rol van de staat (CE).	Per periode een actuele casus ten behoeve van domein F (SE) of G (SE), waarin geoefend wordt met de hoofdconcepten Vorming, Verhouding en Binding.	Oefenen met één onderzoeksmethode per periode bijvoorbeeld observatie, experiment of interview opstellen, afnemen en verwerken.

Leerjaar 6 vwo	Domein E Verandering, context De wording van de moderne westerse samenleving (CE). Herhaling en verdieping van kernconcepten en contexten, voorbereiding examen.	Uitvoeren van een grote actualiteitsopdracht waarin alle kernconcepten worden toegepast.	Uitvoeren van een grote onderzoeksopdracht.

Variant 2b

PTA vwo			
Leerjaar 5 vwo	Startmodule hoofdconcepten domein A2 Concept-contextbenadering. Domein B Vorming, context Religie (SE). Domein C Verhouding, context Machtsverhoudingen in de wereld (CE).	Domein F (SE).	Praktische opdracht, waarin al geoefend wordt met alle vier de hoofdconcepten.
Leerjaar 6 vwo	Domein D Binding, context Natievorming en de rol van de staat (CE). Domein E Verandering, context De wording van de moderne westerse samenleving (CE).	Domein G (SE).	Examentraining.

De positionering van maatschappijleer in het rooster is ook een aspect dat een rol speelt bij de invulling van het PTA. Als maatschappijleer geprogrammeerd staat in leerjaar 4 voorafgaand aan maatschappijwetenschappen, levert het geen problemen op en kunnen leerlingen op grond van de kennismaking met maatschappijleer kiezen voor maatschappijwetenschappen. Een tweede voordeel is dat alle leerlingen dezelfde beginkennis hebben bij de start van maatschappijleer.

Staan maatschappijleer en maatschappijwetenschappen naast elkaar in het rooster dan is het goed in het PTA beide vakken inhoudelijk op elkaar af te stemmen. Suggesties zijn in onderstaand schema te vinden.

Domeinen maatschappijleer	Domeinen maatschappijwetenschappen havo	Domeinen maatschappijwetenschappen vwo
B Rechtsstaat	D3 Veiligheid, trias politica	D2 Natievorming en de rol van de staat
C Parlementaire democratie	C4 Maatschappelijke verschillen. Overheidsbeleid en standpunten van de politieke partijen.	C Machtsverhoudingen in de wereld D2 Natievorming en de rol van de staat.

Domeinen maatschappijleer	Domeinen maatschappijwetenschappen havo	Domeinen maatschappijwetenschappen vwo
	D3 Veiligheid. Overheidsbeleid en standpunten van de politieke partijen. E3 Media en politiek. G Analyse van een politieke actualiteit	G Analyse van een politieke actualiteit
D Verzorgingsstaat	C Maatschappelijke verschillen	C Machtsverhoudingen in de wereld
E Pluriforme samenleving	B Samenlevingsvormen C Maatschappelijke verschillen D Veiligheid	Domein B3 en B4 Religie

Verhouding toetsen en praktische opdrachten in het schoolexamen.

Vanaf 2007 hebben scholen een grotere vrijheid gekregen om de verhouding te bepalen tussen toetsen en praktische opdrachten in het schoolexamen. Voorheen gold een door het ministerie voorgeschreven regel van tenminste 60% en ten hoogste 80% toetsen en tenminste 20% en ten hoogste 40% praktische opdrachten.

Voor praktische opdrachten is er een rijk palet aan mogelijkheden, zeker indien dit gecombineerd wordt met domein F en G of met het domein A3 Onderzoeksvaardigheden.

4. Afstemming met andere vakken

4.1 Samenhang tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen (Schnabel, 2009)

Met de uitvoering van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen in een pilot is het goed opnieuw te kijken naar de samenhang met het programma van maatschappijleer maar ook met dat van andere vakken.

De commissie maatschappijwetenschappen koos er nadrukkelijk voor om het vak maatschappijwetenschappen een eigen karakter te geven en daarmee duidelijk te onderscheiden van het vak maatschappijleer. Het doel van maatschappijleer, namelijk burgerschapsvorming, is een ander dan dat van maatschappijwetenschappen namelijk inzicht verwerven in de structuren en processen van de samenleving en van het samenleven. Zo wordt er bij het vak maatschappijleer ingegaan op de rechten en plichten van de burgers, maar bij maatschappijwetenschappen op de ontwikkelingen van de moderne samenleving en de veranderingen voor het samenleven van mensen.

De samenhang tussen beide vakken zit in het feit dat beide de samenleving als object hebben. Echter maatschappijleer richt zich op de participatie van burgers in de samenleving en de daarbij behorende rechten en plichten, maatschappijwetenschappen op het bestuderen van de samenleving op basis van kennis en instrumenten van de sociale wetenschappen (Schnabel, 2009).

De samenhang tussen concrete domeinen van het maatschappijleer programma en domeinen van het maatschappijwetenschappen programma is te vinden op pagina 34 en 35.

4.2 Samenhang tussen maatschappijwetenschappen en geschiedenis

Van oudsher is de samenhang tussen maatschappijwetenschappen/maatschappijleer en geschiedenis van alle maatschappijvakken het grootst. Omdat vooral leerlingen uit het profiel Cultuur en Maatschappij en Economie en Maatschappij het vak maatschappijwetenschappen kiezen, is het van belang de samenhang met geschiedenis in beeld te brengen, omdat geschiedenis een verplicht vak is in deze profielen.

Het meest direct is de samenhang tussen het domein D van geschiedenis 'De wording van de parlementaire democratie en rechtsstaat' en domein B 'Rechtsstaat' en domein C 'Parlementaire democratie' van maatschappijleer, met elementen uit de domeinen van maatschappijwetenschappen te weten domeinen C, D, E en G bij havo en domeinen C, D en G bij vwo.

Verder is er samenhang ten aanzien van andere kenmerkende aspecten bijvoorbeeld van tijdvak 7, aspect 30 over de Democratische revoluties in westerse landen, tijdvak 8, aspect 34 over de opkomst van emancipatiebewegingen, aspect 35 over democratisering en aspect 36 over de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen en van tijdvak 10, aspect 45 over de verdeling van macht, aspect 47 over de Eenwording van Europa, aspect 48 over sociaal-culturele veranderingsprocessen en aspect 49 over de ontwikkeling van de pluriforme en multiculturele samenlevingen.

Voor leerlingen levert het al winst op als docenten van beide vakken weten op welke onderdelen er sprake is van samenhang tussen de vakken, dit benoemen naar de leerlingen en ook afstemmen wanneer de samenhangende onderdelen bij beide vakken aan bod komen. De mogelijkheden tot samenhang staan of vallen met het schoolbeleid, waarin al dan niet een keuze gemaakt wordt voor vakoverstijgend onderwijs.

Samenhang met de andere maatschappijvakken

Aardrijkskunde is net als maatschappijwetenschappen een profielkeuzevak in het profiel Cultuur en Maatschappij. Het aantal leerlingen dat beide vakken heeft, is dan ook heel erg beperkt. Hetzelfde geldt voor de combinatie van maatschappijwetenschappen en economie. Leerlingen uit het profiel Economie en Maatschappij kunnen op sommige scholen maatschappijwetenschappen kiezen in de vrije ruimte, maar dat aantal is beperkt.

Samenhang en afstemming tussen alle maatschappijvakken biedt vooral domein A betreffende de informatie- en onderzoeksvaardigheden. SLO heeft in het project Kerncurricula en doorlopende leerlijnen een overzicht gemaakt waarop de samenhang tussen alle vaardigheden uit domein A van de mens en maatschappijvakken te lezen is ⁵.

Het gaat hier om:

1. Redeneervaardigheden.
2. Onderzoeksvaardigheden in vier stappen, inclusief informatievaardigheden.
 - Stap 1 Hoofdvraag en deelvragen formuleren.
 - Stap 2 Informatie verwerven, selecteren en op bruikbaarheid/betrouwbaarheid toetsen.
 - Stap 3 Informatie bewerken en conclusies trekken.
 - Stap 4 Informatie overdragen, presenteren en evalueren.

Wat betreft de samenhang in vakinhouden van de mens en maatschappijvakken heeft SLO een soortgelijk overzicht gemaakt als dat van de vaardigheden ⁶.

De samenhang is in beeld gebracht geordend naar zes kernconcepten:

1. Macht, gezag en bestuur.
2. Cultuur, levensbeschouwing en identiteit.
3. Werk, welvaart en welzijn.
4. De mens en zijn fysieke en ruimtelijke leefomgeving.
- 5a Wetenschap en technologie.
- 5b. Communicatie en samenleving.
6. Internationale verhoudingen.

Op basis hiervan zijn vakoverstijgende projecten in te richten of onderwerpen voor vakoverstijgende profielwerkstukken te selecteren.

4.3 Samenhang met wiskunde (Noordink, 2007)

Een niet zo voor de hand liggende, maar desondanks interessante samenhang kan gelegd worden met onderdelen uit het vak wiskunde. December 2004 verscheen de SLO-publicatie 'Maatschappijleer en wiskunde op havo en vwo' ⁷. Hier staan onder meer de onderdelen van wiskunde beschreven die bruikbaar zijn bij het verrichten van (eenvoudig) sociaal-wetenschappelijk onderzoek in de tweede fase van havo/vwo.

Voor onderzoek binnen maatschappijwetenschappen kan men denken aan de volgende kennisdomeinen en wiskundige vaardigheden:

⁵ Zie www.leerplaninbeeld.slo.nl

⁶ *idem*

⁷ Zie <http://www.slo.nl/voortgezet/tweedefase/vakken/maatschappijwetenschappen/>

- Gecijferdheid, eenvoudige functies, kansrekening, beschrijvende statistiek en hypothese toetsen.
- Gebruik van (grafische) rekenmachine, gebruik van spreadsheets en van eenvoudige statistische programma's.

Onder gecijferdheid wordt hier verstaan: het kunnen omgaan met getallen, schattingen maken van uitkomsten van berekeningen, met percentages kunnen rekenen. Vooral leerlingen in het profiel Cultuur en Maatschappij op havo kunnen hier moeite mee hebben, zo wordt in bovengenoemde publicatie gesteld.

Van de domeinen binnen wiskunde biedt het domein Statistiek de meeste mogelijkheden bij het doen van onderzoek binnen maatschappijwetenschappen.

Om een en ander concreet te maken zijn in de SLO-publicatie enkele voorbeelden gegeven van wiskunde-maatschappijleeropdrachten:

- Beslissen door stemmingen: de wijze van stemmen is vaak beslissend voor het resultaat van de stemming.
- Voorspelling van studentenaantallen: de veranderingen in de voorkeuren van studenten zijn voor een deel te voorspellen uit verschuivingen tussen technische en sociale studies, tussen verschillende universiteiten en veranderingen in populariteit van bepaalde studierichtingen.
- Wonen in Friesland: voorspellingen voor de vraag naar woningen per gemeente zijn afhankelijk van bevolkingsgroei, gezinsverdunning, economische perspectieven en leegstand.
- CAO-onderhandelingen: een belangrijke component hier is salarisverhoging (ga je uit van percentuele verhogingen of incidentele, eenmalige verhogingen en vaste bedragen?).

Literatuur

CvE (2011). *Syllabus centraal examen maatschappijwetenschappen(in ontwikkeling)*. Utrecht

Noordink, H. (2007). *Handreiking schoolexamen maatschappijleer/maatschappijwetenschappen havo/vwo*. Enschede: SLO.

Schnabel, P., Noordink, H., Weme de, B. (2007). *Het vak maatschappijwetenschappen, Voorstel examenprogramma*. Enschede: SLO.

Schnabel, P. & Meijs L. (red.) (2009). *Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma*. Enschede: SLO.

Bijlage 1 Werkversie examenprogramma maatschappijwetenschappen havo

HET EINDEEXAMEN

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Vorming: Cultuur en socialisatie (context: Samenlevingsvormen)
Domein C	Verhouding: Sociale verschillen (context: Maatschappelijke verschillen)
Domein D	Binding: Staat en samenleving (context: Veiligheid)
Domein E	Verandering: Maatschappelijke ontwikkelingen (context: Media)
Domein F	Analyse van een sociale actualiteit
Domein G	Analyse van een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B, C en D, in combinatie met domein A. Het College van Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast. Het College van Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op domein E en een keuze uit F of G in combinatie met domein A en:

indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: ook een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;

indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A Vaardigheden

Subdomein A1 Informatievaardigheden

1. De kandidaat kan:
 - benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet-digitale bronnen;
 - informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
 - de resultaten van een leeractiviteit beschrijven en presenteren.

Subdomein A2 Concept-contextbenadering

2. De kandidaat kan:
 - de sociologische kernconcepten toepassen in gegeven contexten.
De kernconcepten zijn: sociale cohesie, sociale instituties, groepsvorming, cultuur, socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale (on)gelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering.
 - de politicologische kernconcepten toepassen in gegeven contexten.
De kernconcepten zijn: politieke instituties, representatie, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, staatsvorming, globalisering.

Subdomein A3 Onderzoeksvaardigheden

3. De kandidaat kan:
- informatie gebaseerd op onderzoeksresultaten beoordelen;
 - een eenvoudig enigszins voorgestructureerd onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel.

Domein B: Vorming: Cultuur en socialisatie (context: Samenlevingsvormen)

Subdomein B1 Socialisatie

4. De kandidaat kan het proces beschrijven waarin jongeren gevormd worden en het verschil tussen nature en nurture herkennen in voorbeelden.

Subdomein B2 Veranderingen in samenlevingsvormen

5. De kandidaat kan in hoofdlijnen de veranderingen in de samenlevingsvormen in Nederland beschrijven, de oorzaken van die veranderingen aangeven en interpreteren welke effecten die veranderingen hebben op de samenleving. En kan tevens de effecten ervan op de functie en betekenis van de verschillende socialiserende instituties uitleggen.

Subdomein B3 Samenlevingsvormen als bindingen voor individu en samenleving

6. De kandidaat kan uitleggen welke veranderingen in bindingen en verhoudingen tussen individuen/groepen in de maatschappij zijn opgetreden in de tweede helft van de 20ste eeuw.

Subdomein B4 Overheidsbeleid en standpunten van politieke partijen

7. De kandidaat kan veranderingen in overheidsbeleid, inclusief de bijbehorende wetgeving en veranderingen in standpunten van politieke partijen met betrekking tot samenlevingsvormen beschrijven.

Domein C Verhouding: Sociale verschillen (context: Maatschappelijke verschillen)

Subdomein C1 Sociale ongelijkheid en maatschappelijke conflicten

8. De kandidaat kan aangeven in welke vormen ongelijkheid zich kan manifesteren. En kan tevens de sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving en de spanningen en conflicten die daarmee samenhangen, verklaren.

Subdomein C2 Verschillen op drie maatschappelijke terreinen en de gevolgen ervan

9. De kandidaat kan de verschillen in sociaaleconomische positie, sociaal-culturele positie en politieke (machts)positie van groepen burgers beschrijven en de gevolgen hiervan voor de maatschappelijke en politieke verhoudingen verklaren.

Subdomein C3 Sociale veranderingen

10. De kandidaat kan in specifieke gevallen van sociale ongelijkheid uitleggen welke toename of afname zich heeft voorgedaan en waardoor die verklaard kan worden.

Subdomein C4 Overheidsbeleid en standpunten van politieke partijen

11. De kandidaat kan overheidsbeleid en standpunten van politieke partijen ten aanzien van sociale ongelijkheid beschrijven.

Domein D Binding: Staat en samenleving (context: Veiligheid)

Subdomein D1 Veiligheid als maatschappelijk en politiek vraagstuk

12. De kandidaat kan uitleggen welke potentiële bedreigingen voor de Nederlandse samenleving zijn afgenomen respectievelijk toegenomen en welke rol dit vraagstuk speelt ten aanzien van binding in de samenleving.

Subdomein D2 Veiligheid, rechtsstaat en politieke besluitvorming

13. De kandidaat kan aan de hand van de machtscheiding uitleggen hoe de staat betrokken is bij het voorkomen en bestrijden van criminaliteit. Tevens kan de kandidaat standpunten van politieke partijen met betrekking tot het vraagstuk van veiligheid herkennen.

Subdomein D3 Veranderingen in het strafbeleid

14. De kandidaat kan veranderingen in doelen en functies van straffen in de tijd verklaren.

Subdomein D4 De positie van slachtoffers en daders van criminaliteit

15. De kandidaat kan groepen slachtoffers van criminaliteit noemen, hun positie binnen het strafrecht beschrijven en de effecten voor de slachtoffers weergeven. Tevens kan hij groepen daders van criminaliteit noemen, hun positie binnen het strafrecht weergeven en de effecten ervan.

Domein E Verandering: Maatschappelijke ontwikkelingen (context: Media)

Subdomein E1 Verandering in de functies van de media

16. De kandidaat kan uitleggen wat de functies van de media zijn en hoe die veranderd zijn door maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het medialandschap zelf.

Subdomein E2 Verandering in macht en invloed van de media

17. De kandidaat kan de veranderingen in macht en invloed van de media en de effecten ervan op mens en samenleving verklaren.

Subdomein E3 Media en politiek

18. De kandidaat kan uitleggen in hoeverre de rol van de media in het proces van politieke besluitvorming is veranderd en daarmee ook het proces van politieke besluitvorming zelf.

Domein F Analyse van een sociale actualiteit

Subdomein F1 Informatie verwerven over een actualiteit

19. De kandidaat kan informatie verzamelen over een actuele gebeurtenis met maatschappijwetenschappelijke relevantie, zowel over feiten als ook over de verschillende meningen die erover bestaan. Tevens kan de kandidaat verschillende groepen en belangen onderscheiden die een rol spelen in deze actuele gebeurtenis.

Subdomein F2 Selectie van kernconcepten toepassen op een actualiteit

20. De kandidaat kan een selectie van relevante kernconcepten toepassen op een actualiteit.

Domein G Analyse van een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

Subdomein G1 Politieke en sociale participatie

21. De kandidaat kan onderscheid maken tussen de verschillende vormen van politieke en sociale participatie. Tevens kan hij de wenselijkheid van participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie.

Subdomein G2 Het belang van verkiezingen

22. De kandidaat kan een beschrijving geven van het belang van vrije en eerlijke verkiezingen en analyseren hoe deze kunnen bijdragen aan de binding met een land.

Subdomein G3 Verkiezingen in Nederland en de VS

23. De kandidaat kan de hoofdlijnen van het Nederlandse en Amerikaanse politieke (kies)stelsel beschrijven, kan de voor- en nadelen ervan benoemen.

Subdomein G4 Participatie in de praktijk/actuele verkiezingen

24. De kandidaat kan de ontwikkelingen in de deelname aan verkiezingen en de verschuivingen daarbinnen beschrijven. Tevens kan hij de samenstelling van de electorale achterban van de belangrijkste politieke partijen en bewegingen in Nederland benoemen.

Bijlage 2 Werkversie examenprogramma maatschappijwetenschappen vwo

HET EINDEEXAMEN

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Vorming: Cultuur en socialisatie (context Religie)
Domein C	Verhouding: Sociale verschillen (context Machtsverhoudingen in de wereld)
Domein D	Binding: Staat en samenleving (context Natievorming en de rol van de staat)
Domein E	Verandering: Maatschappelijke ontwikkelingen (context De wording van de moderne westerse samenleving)
Domein F	Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit
Domein G	Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context Actuele verkiezingen)

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen C, D en E, in combinatie met domein A. Het College van Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast. Het College van Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op domein B, F, en G in combinatie met domein A en, indien het bevoegd gezag daarvoor kiest; ook een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft, indien het bevoegd gezag daarvoor kiest; andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A Vaardigheden

Subdomein A1 Informatievaardigheden

- De kandidaat kan:
 - benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet digitale bronnen;
 - informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
 - de resultaten van een leeractiviteit beschrijven en presenteren.

Subdomein A2 Concept-contextbenadering

- De kandidaat kan:
 - de sociologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten. De kernconcepten zijn: sociale cohesie, sociale instituties, groepsvorming, cultuur, socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale (on)gelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering;
 - de politicologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten. De kernconcepten zijn: politieke instituties, representatie, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, staatsvorming, globalisering.

Subdomein A3 Onderzoeksvaardigheden

3. De kandidaat kan:
 - onderzoeksresultaten van anderen beoordelen op betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit;
 - een eenvoudig onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel;
 - basiskennis over statistiek toepassen.

Domein B Vorming: Cultuur en socialisatie (context Religie)

Subdomein B1 Religie als object van maatschappijwetenschappen

4. De kandidaat kan de maatschappijwetenschappelijke benadering van religie toepassen op de functie van religie en op de verhouding van religie en andere oriëntaties.

Subdomein B2 Religie en vorming

5. De kandidaat kan het proces van religieuze socialisatie beschrijven in termen van vorming van moreel menselijk gedrag en uitleggen welke socialiserende instituties hierin een rol spelen.

Subdomein B3 Veranderingen op religieus gebied

6. De kandidaat kan veranderingen die zijn opgetreden in het religieuze landschap van Nederland na de Tweede Wereldoorlog relateren aan maatschappelijke ontwikkelingen in die periode. Hij kan aan de hand van een aantal theorieën de functies van religie in de huidige samenleving verklaren.

Subdomein B4 Verhouding overheid en religie

7. De kandidaat kan de verhouding overheid en religie typeren aan de hand van vier modellen (religieuze model, atheïstische model, religieusneutrale model, pluriforme model) en weergeven welke opvattingen daarover in Nederland bestaan en de vier modellen ordenen naar landen/tijden/godsdiensden.

Domein C Verhouding: Sociale verschillen (context Machtverhoudingen in de wereld)

Subdomein C1 Het ontstaan van de verhoudingen tussen staten in de internationale orde

8. De kandidaat kan het ontstaan van het statensysteem beschrijven aan de hand van de factoren die de machtsverhoudingen bepalen. Hij kan tevens theorieën vergelijken op het aspect van gedragingen van staten naar elkaar en op het aspect van verklaringen van economische (onder)ontwikkeling van staten.

Subdomein C2 Internationale samenwerking en internationale conflicten

9. De kandidaat kan vormen van internationale samenwerking en internationale conflicten herkennen en vergelijken.

Subdomein C3 De positie van Nederland in het internationale krachtenveld

10. De kandidaat kan de positie van Nederland in het internationale krachtenveld analyseren; het Nederlands buitenlandbeleid (onder andere beleid ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking) beschrijven en een standpunt verwoorden over dit buitenlandbeleid.

Subdomein C4 Veranderingen in de mondiale machtsverhoudingen

11. De kandidaat kan aangeven welke veranderingen er optreden en opgetreden zijn in de mondiale machtsverhoudingen en wat de rol van internationale organisaties daarin is en was. Tevens de gevolgen ervan voor de macht en invloed van de nationale staten.

Domein D Binding Staat en samenleving (context: Natievorming en de rol van de staat)

Subdomein D1 Het ontstaan van de Nederlandse natie en de nationale staat

12. De kandidaat kan uitleggen hoe de Nederlandse natie en staat zijn ontstaan, wat de belangrijkste kenmerken van een natie en een staat zijn en van welke potentiële bedreigingen er sprake kan zijn voor de Nederlandse staat.

Subdomein D2 De structuur van het stelsel van politieke besluitvorming

13. De kandidaat kan de structuur en het functioneren van het stelsel van politieke besluitvorming typeren aan de hand van de verhouding tussen de vier bestuurslagen en tussen de burgers en de overheid.

Subdomein D3 Nationale identiteit: binding met de staat

14. De kandidaat kan de nationale identiteit beschrijven en welke veranderingen zich daarbij hebben voorgedaan.

Domein E Verandering Maatschappelijke ontwikkelingen (context De wording van de moderne westerse samenleving)

Subdomein E1 De westerse moderne samenleving

15. De kandidaat kan uitleggen hoe modernisering doorgaans gekoppeld wordt aan een westerse ontwikkeling van 'traditioneel' naar 'modern'. Tevens kan hij de aanname dat modernisering een westerse ontwikkeling is van commentaar voorzien.

Subdomein E2 Modernisering als samenhangend stelsel van maatschappelijke veranderingen

16. De kandidaat kan uitleggen dat modernisering duidt op verschillende, met elkaar verweven veranderingsprocessen die te beschrijven zijn met behulp van de hoofdconcepten verhouding, binding en vorming.

Subdomein E3 Maatschappelijke vraagstukken en paradoxen als gevolg van modernisering

17. De kandidaat kan uitleggen dat grote maatschappelijke vraagstukken gerelateerd kunnen worden aan het proces van modernisering en kan deze maatschappelijke vraagstukken relateren aan drie paradoxen van modernisering.

Domein F Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit

Subdomein F1 Informatie verwerven over een actualiteit/onderzoek doen naar een actualiteit

18. De kandidaat kan informatie verzamelen over een actualiteit met maatschappijwetenschappelijke relevantie, zowel over feiten als ook over de verschillende meningen die erover bestaan. Tevens kan de kandidaat verschillende groepen en belangen onderscheiden die een rol spelen in deze actualiteit.
De kandidaat kan een vraagstelling formuleren, een eenvoudige onderzoeksopzet maken en deze ook uitvoeren over een actualiteit.

Subdomein F2 Selectie van kernconcepten toepassen op een actualiteit

19. De kandidaat kan een selectie van relevante kernconcepten toepassen op een actualiteit.

Domein G Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

Subdomein G1 Politieke en sociale participatie

20. De kandidaat kan onderscheid maken tussen de verschillende vormen van politieke en sociale participatie. Tevens kan hij de wenselijkheid van participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie.

Subdomein G2 Het belang van verkiezingen

21. De kandidaat kan een beschrijving geven van het belang van vrije en eerlijke verkiezingen en analyseren/onderzoeken hoe deze kunnen bijdragen aan de binding met een land.

Subdomein G3 Verkiezingen in Nederland en de VS

22. De kandidaat kan de hoofdlijnen van het Nederlandse en Amerikaanse politieke (kies)stelsel beschrijven, kan de voor- en nadelen ervan benoemen en kan analyseren/onderzoeken hoe deze stelsels het politieke proces in beide landen beïnvloeden.

Subdomein G4 Participatie in de praktijk/actuele verkiezingen

23. De kandidaat kan de ontwikkelingen in de deelname aan verkiezingen in Nederland en in de VS en de verschuivingen daarbinnen beschrijven. Tevens kan hij de samenstelling van de electorale achterban van de belangrijkste politieke partijen en bewegingen in Nederland en in de VS benoemen.

Bijlage 3 Overzicht van hoofdconcepten en kernconcepten bij maatschappijwetenschappen

HOOFDCONCEPTEN	Sociologie Samenleving/maatschappij <i>KERNCONCEPTEN</i>	Politologie Politiek/bestuur/staat <i>KERNCONCEPTEN</i>
Vorming	Socialisatie/acculturatie Identiteit Cultuur	Politieke socialisatie Ideologie
Verhouding	Sociale gelijkheid/ Sociale ongelijkheid	Macht/gezag Conflict/samenwerking
Binding	Sociale cohesie Sociale instituties Groepsvorming Cultuur	Politieke instituties Representatie
Verandering	Modernisering Individualisering Institutionalisering	Democratisering Staatsvorming Globalisering

Bijlage 4 Beheersingsniveaus⁸

Voor de beheersingsniveaus wordt uit gegaan van de gereviseerde taxonomie van Bloom (zie onder andere D.A. Krathwohl, (2002), A revision of Bloom's taxonomy: An overview; in: Theory into Practice, 41 (4, Autumn), 212-218).

De volgende hoofdcategorieën in beheersingsniveau worden in deze gereviseerde taxonomie onderscheiden: memoriseren, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren. Voor ons doel (beschrijving van wat leerlingen moeten kennen en kunnen in de eindtermen) willen we deze inperken. Het niveau van creëren past meer bij schoolexamen dan bij centraal examen. Toepassen en analyseren voegen we samen.

Memoriseren is het laagste beheersingsniveau, dat echter wel belangrijk is in het leerproces. Het is namelijk voor het leren van nieuwe kennis noodzakelijk om voorkennis uit het geheugen op te halen. De nieuwe kennis moet verbonden worden met de reeds aanwezige kennis.

Begrijpen heeft te maken met het begrip en/of inzicht van de kandidaat: hij kan verhelderen, met voorbeelden toelichten. Om te kunnen begrijpen, is onthouden, herkennen en/of herinneren nodig. Begrijpen omvat dus per definitie het niveau memoriseren.

Analyseren heeft betrekking op het actief gebruiken van kennis (toepassen in situaties). Het gaat daarbij om 'patronen kunnen vinden, delen van een groter geheel en verborgen betekenissen kunnen ontdekken', in het geval van maatschappijwetenschappen onder andere het kunnen leggen van verbanden tussen de verschillende kernconcepten, het zoeken naar oorzaak/gevolg relaties en het kunnen toepassen van (kern)concepten in gegeven contexten. Evalueren heeft te maken met het formuleren van een eindconclusie/eindoordeel op basis van afweging en beoordeling van informatie.

In schema gaat het dan onder meer om de volgende handelingswerkwoorden bij de niveaus.

Beheersingsniveau	Doel	Handelingswerkwoorden
1.	Memoriseren	Herkennen Opsommen Definiëren Beschrijven Aangeven Aanduiden Noemen
2.	Begrijpen	Verklaren Situatie verhelderen Voorbeelden kunnen geven Toelichten Resumeren Uitleggen

⁸ Interne notitie van de Syllabuscommissie maatschappijwetenschappen College van Examens (2010).

Beheersingsniveau	Doel	Handelingswerkwoorden
3.	Analyseren	Classificeren (categoriseren) Vergelijken Verbanden leggen Onderzoeken Selecteren Interpreteren Concepten kunnen toepassen op Contexten
4.	Evalueren	Onderbouwde conclusies trekken Oordeel vormen over Gegevens/informatie

SLO is het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. Al 35 jaar geven wij inhoud aan leren en innovatie in de driehoek beleid, wetenschap en onderwijspraktijk. De kern van onze expertise betreft het ontwikkelen van doelen en inhouden van leren, voor vele niveaus, van landelijk beleid tot het klaslokaal.

We doen dat in interactie met vele uiteenlopende partners uit kringen van beleid, schoolbesturen en -leiders, leraren, onderzoekers en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties (ouders, bedrijfsleven, e.d.).

Zo zijn wij in staat leerplankaders te ontwerpen, die van voorbeelden te voorzien en te beproeven in de schoolpraktijk. Met onze producten en adviezen ondersteunen we zowel beleidsmakers als scholen en leraren bij het maken van inhoudelijke leerplankeuzes en het uitwerken daarvan in aansprekend en succesvol onderwijs.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo